

Sociaaldemocratie op zoek naar nieuwe verbanden

Sociaaldemocratie op zoek naar nieuwe verbanden

Gedachten over de sociaaldemocratie bij de afsluiting van de
zittingsperiode van de Eerste Kamerfractie van de PvdA, 2007-2011

Eindredactie:

Jos Kuijs, Marcel van Dam,
Peter Castenmiller, Jos Bolte

Vormgeving en opmaak: Vandermeer Visuele Communicatie, Culemborg

ISBN 9789090261485

NUR 740

© 2011 Jos Kuijs, Marcel van Dam, Peter Castenmiller, Jos Bolte. Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopiëren, opnamen, of op enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

© 2011 Jos Kuijs, Marcel van Dam, Peter Castenmiller, Jos Bolte. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor.

Inhoud

Jos Kuijs, Marcel van Dam, Peter Castenmiller, Jos Bolte	Voorwoord	9
Pauline Meurs	Op zoek naar een bindend en verbindend verhaal	13
Frans Leijnse	Sociaaldemocratie is bestrijding maatschappelijk onrecht vergeten	23
Han Noten en Ben Fruytier	Naar een nieuw evenwicht tussen vrijheid en gelijkheid	31
Willem Witteveen	Europa voeden met nieuwe denkbeelden	45
Jean Eigeman	Werk maken van rechtvaardigheid, rechtsorde en sociaal ondernemerschap	55
Hugo Priemus	Sociaaldemocraten moeten woontoeslag en woningcorporatie koesteren	59
Jos Kuijs, Marcel van Dam, Peter Castenmiller, Jos Bolte	De hang naar het grote verhaal	65
	Over de auteurs	71

De Senator

Binnen op het hof

Dwarrelt het stof

Een schaduw schuifelt voort

Gerimpelde stemmen gehoord

De tijd duwt alles aan de kant

Hij dient het land

(Han Noten, 2011)

Voorwoord

De PvdA-fractie in de Eerste Kamer heeft de gewoonte om aan het einde van de zittingsperiode de wisseling van de wacht te markeren. Dat gebeurt meestal in de vorm van een boekje of een brochure. Dit keer is voor een meer ambitieuze invulling gekozen. Dat komt omdat er aan het begin van 2011 een samenloop ontstond met een ander initiatief. Wij, voormalige redactieleden van Proeflokaal (een achtergrond blad voor lokale PvdA-bestuurders dat in de periode 2001 – 2009 is verschenen) bleken tijdens een ontmoeting in het najaar van 2010 een daadwerkelijk inhoudelijk debat binnen de partij te missen. Naar onze mening wordt het debat vooral beheerst door onvrede, negativisme en achteruitkijken. In de openbare discussie kan menige PvdA-prominent goed aangeven waarom hij of zij het oneens is met voornemens van het nog jonge Kabinet Rutte, en nog beter waarom hij of zij het oneens is met de ideeën van de gedoogpartner van dit Kabinet. Maar de PvdA slaagt er als partij niet in om daar een positieve boodschap tegenover te zetten.

Vanuit deze onrust kregen we het voornemen om, op dezelfde wijze waarop we in de redactie van Proeflokaal jarenlang hadden samengewerkt, PvdA-prominenten uit te dagen om onder woorden te brengen waarom ook in de 21ste eeuw de sociaaldemocratie een nuttige en positieve kracht is en zal blijven. Onder de mensen die wij wilden benaderen, bevonden zich enkele PvdA-senatoren. Deze samenloop heeft uiteindelijk geleid tot de gezamenlijke productie van de scheidende Eerste Kamerfractie en de voormalige redacteuren van Proeflokaal.

Conform onze aanpak uit de Proeflokaal-tijd hebben we aan de beoogde auteurs enkele spelregels en uitgangspunten meegegeven. Deze zijn:

- In de hedendaagse discussie zit de sociaaldemocratie in het defensief, sociaaldemocraten zijn tegen veranderingen of worden verweten te

zijn blijven steken in ‘linkse hobby’s’. In de bundel moet het gaan om het presenteren van aanzetten tot nieuwe, sociaaldemocratische antwoorden op actuele maatschappelijke uitdagingen;

- De bijdragen hoeven niet ‘politiek-correct’ te zijn. Zij hoeven evenmin rekening te houden met de politieke actualiteit of met de kortetermijn agenda. Ze mogen strijdig zijn met de huidige standpunten van de partij. De bundel is immers geen partijpublicatie, maar een initiatief van onafhankelijke partijleden;
- Het moet gaan om korte bijdragen, die de vorm mogen hebben van een persoonlijk statement. Doorwrochte, wetenschappelijke en onderbouwde artikelen, dat is niet de bedoeling. Daarvoor zijn andere publikatievormen in voldoende mate beschikbaar.

Zoals dat gaat bij onafhankelijke denkers heeft niet elke auteur zich hieraan gehouden. Dat zij zo. Maar toch is er een bundel ontstaan die tenminste een bijdrage levert aan het debat en een poging doet om te onderbouwen waarom de sociaaldemocratie ook in de 21ste eeuw een relevante en sterke maatschappelijke stroming is.

Elke afzonderlijke auteur neemt alleen de verantwoordelijkheid voor zijn of haar eigen bijdrage. Omdat wij als het gaat om inhoud even onafhankelijk en eigenwijs zijn als de overige auteurs, konden wij het niet laten om met gebruikmaking van de eerdere bijdragen een slotbeschouwing op te stellen. Die tekst komt dan weer volledig voor onze verantwoordelijkheid.

In de slotbeschouwing geven wij niet alleen aan of onze aanvankelijke onrust is weggenomen. Wij zullen ook niet nalaten om aan te geven waar de argumentatie naar ons idee nog steeds aandacht behoeft. Maar wij hadden dan ook van meet af aan niet de illusie dat wij in één keer een afgerond beeld zouden neerzetten. We hadden louter de ambitie om een bijdrage te leveren aan het tot dusverre onvoldoende inhoudelijke debat over de toekomst van de sociaaldemocratie. En die ambitie, die hebben we, met grote dank aan alle overige auteurs, bij deze gerealiseerd.

De oorspronkelijke initiatiefgroep werd gevormd door Margriet Meindertsma, Jos Bolte, Marcel van Dam, Peter Castenmiller en Jos Kuijs. Vanwege tijdgebrek is Margriet Meindertsma niet betrokken geweest bij de eindredactie en het opstellen van de slotbeschouwing.

Den Haag, april 2011

Er is een braakliggend terrein tussen de abstracte idealen van de sociaaldemocratie met aan de ene kant eerlijk delen van kennis en macht, opkomen voor de zwakkeren, werken aan een rechtvaardige samenleving en aan de andere kant de zeer praktische vragen van burgers en concrete kwesties die geregeld (moeten) worden. Dat tussengebied moet worden gevuld.

Op zoek naar een bindend en verbindend verhaal

Pauline Meurs

Als kersvers lid van de fractie van de Eerste Kamer en op zoek naar de invulling van deze politieke functie, zocht ik naar de bindende concepten en ideeën. Wie de sociaaldemocratie representeert moet immers haar gedachtegoed kennen en uitdragen. Ik zocht kortom naar oriëntatiepunten bij de verschillende dossiers die ik onder mijn hoede kreeg.

Denk aan de verplichte behandelwet: een wet die tracht de verhouding tussen het zelfbeschikkingsrecht van individuen te beschermen maar ook de plicht tot zorg door de overheid te waarborgen. Of de wet inburgering die inzet op taalvaardigheid en kennis van de Nederlandse samenleving als noodzaak om te kunnen meedoen, maar tegelijkertijd bepaalt dat als het examen niet wordt gehaald de betrokkene geen permanente verblijfsvergunning krijgt. Is dit nu insluiting of uitsluiting? Laatste voorbeeld de wet tegemoetkoming chronisch zieken. Een zeer ingewikkelde wet om mensen te compenseren voor de kosten in inkomstendering die het gevolg zijn van ziekte, maar tegelijkertijd zo ingewikkeld is, dat niemand meer weet of het een tegemoetkoming is of een bezuiniging.

En wat te denken van de ‘gratis schoolboeken’? Dat stond in het verkiezingsprogramma maar de gevolgen van de invoering zijn dramatisch en wat was er eigenlijk mis met het systeem van compensatie voor de ouders die onvoldoende middelen hadden om de boeken te betalen?

Allemaal voorbeelden waar we gelaveerd hebben tussen opvattingen, pragmatische argumenten, verkiezingsprogramma's en uiteraard juridische kwaliteit van wetgeving. En dat moet natuurlijk ook. Uitsluitend op basis van principes en beginselen handelen is in theorie aantrekkelijk, maar in de praktijk van alle dag gaat het ook om het vinden van acceptabele oplossingen. Wel lijkt het mij van belang dat gemaakte keuzes -of het nu om praktische redenen is of niet- op gezette tijden verbonden kunnen worden met waar de sociaaldemocratie voor staat. En op dat gebied is er werk aan de winkel.

Leegstand tussen abstracte idealen en concrete kwesties

Kunnen we spreken van een sociaaldemocratische gemeenschap? Een gemeenschap die voldoende binding biedt tussen haar leden maar tegelijkertijd de leden voldoende vrijheid geeft zodat de gemeenschap zich kan vernieuwen en nieuwe leden kan verwelkomen? Maar ook een gemeenschap die voldoende onderscheidend is van andere. In dit geval van andere politieke gemeenschappen. Immers geen gemeenschap zonder onderscheid met buitenstaanders, en geen gemeenschap zonder de eigen autonome positie van het individu en de aanspraak die de gemeenschap kan maken op de inzet en medewerking van haar leden. Dit laatste kan in het kader van dit essay niet genoeg worden beklemtoond. De binding tussen sociaaldemocraten floreert als er ruimte is voor verschil en eigen invulling van waar de sociaaldemocratie voor staat.

De vraag is: wat maakt een gemeenschap tot een gemeenschap? Welke bindingsvormen liggen daar aan ten grondslag? Het eerste antwoord is om te verwijzen naar een emotionele binding. Veel leden van de PvdA voelen zich thuis bij hun partij. Tijdens verkiezingscampagnes wordt dat heel duidelijk zichtbaar. Soms maakt het lidmaatschap onderdeel uit van hun geschiedenis (een rood nest). Er kan ook sprake zijn van

een meer rationele afweging bijvoorbeeld omdat de uitgangspunten het beste passen of omdat de gemeenschap toegang geeft tot netwerken en posities die van belang zijn. Maar er is natuurlijk meer. Naar mijn oordeel zijn twee andere bronnen van wezenlijk belang: ten eerste aansprekende politieke visies en ten tweede de mogelijkheden om samen iets te doen, om samen iets te ondernemen. Gemeenschappen zijn per definitie werkgemeenschappen waar permanent wordt gewerkt aan die aansprekende politieke visies.

De sociaaldemocratie is toch zelf een politieke visie, zou het weerwoord kunnen zijn? Ja en nee. Het voert te ver in het kader van deze bijdrage om uitvoerig op oorzaken en maatschappelijke context in te gaan, maar mijn hypothese is dat we het tussengebied van de aansprekende politieke visies hebben laten liggen. Er is een *braakliggend terrein* tussen de abstracte idealen van de sociaaldemocratie zoals aan de ene kant eerlijk delen van kennis en macht, opkomen voor de zwakkeren, werken aan een rechtvaardige samenleving en aan de andere kant de zeer praktische vragen van burgers en concrete kwesties die geregeld (moeten) worden. Dat tussengebied moet worden gevuld. De abstracte idealen zijn onvoldoende richtinggevend om maatschappelijke vraagstukken te adresseren en bindend om de gemeenschap te laten floreren. De concrete kwesties en maatregelen te specifiek om het grotere verhaal te kunnen dragen. Deze leegstand van het gebied tussen abstracte idealen en concrete kwesties voedt de neiging om de technocratische route te kiezen dan wel mee te liften op een algemeen gevoel van verontwaardiging. Sociaaldemocraten gaan dan zelf meerekenen en blijven hangen in de inkomensplaatjes en gaan om het hardst roepen om meer toezicht, minder bureaucratie en minder managers. Een voorbeeld om dit mechanisme toe te lichten: de bonussen waarover veel te doen is de laatste tijd. De kwestie wordt gepersonaliseerd, er wordt letterlijk op de man gespeeld, er spreekt afgunst uit de gekozen argumentatie. Maar waar blijft het verhaal over de gevolgen van een cumulatie van inkomen

en rijkdom bij een zeer beperkt deel voor het onderling vertrouwen in de samenleving als geheel? Waarom voeren we de discussie niet over het belang van maatschappelijke samenhang en de rol van spreiding van macht en inkomen? En waarom hebben we na de emancipatie van de arbeidersklasse, die toch redelijk geslaagd genoemd mag worden, geen oog voor de angsten van de middenklasse dat ze hun verworven rechten dreigen te verliezen?

Gemeenschappen die werken

Gemeenschap ontstaat ook uit samen iets doen, uit het samen opbouwen van kennis en ervaring. Met alle verschillen tussen sociaaldemocraten, drukke agenda's en verschillende belangen is dat een onmogelijke opgave. Bovendien de gemeenschap is 'light', we maken deel uit van veel andere verbanden, we moeten het hebben van een goed beginselprogramma, een goede scouting op lokaal, provinciaal, en landelijk niveau en een bloeiende vereniging. Al deze argumenten zijn valide.

Toch komen we er niet mee weg. Ten eerste omdat de argumenten te veel gericht zijn op de organisatie van de PvdA en niet op de sociaaldemocratische gemeenschap in den brede. Deze strekt zich uit tot ver buiten de grenzen van de PvdA en de grenzen van Nederland. Juist hier kan samenwerking met partijen die willen werken aan de sociaaldemocratie van groot belang zijn. En dan niet omdat wij het beter weten, maar omdat wij op zoek zijn naar aansprekende en bindende verhalen van waar de sociaaldemocratie voor staat en zou moeten staan.

De nadruk op *werkgemeenschappen* past overigens goed bij de Partij van de Arbeid. Maar belangrijker dan dat is het dynamische karakter van de opdracht. Het gaat er niet om dat standpunten worden geformuleerd, vastgelegd en goedgekeurd. Dat hoort bij de institutionele spelregels van elke politieke partij. Waar het wel om gaat is dat we nooit kunnen berusten in de opgeschreven teksten maar altijd in gesprek blijven met

elkaar, met nieuwkomers, oude rotten en tegenstanders. En wat de PvdA betreft, is het zo dat er grote verschillen zijn tussen de leden en zelfs scherpe tegenstellingen. Dat is een reden te meer om op zoek te gaan naar verbindende thema's opdat die verschillen op een productieve wijze kunnen worden aangewend.

Gelijkheid en Vrijheid verwant aan elkaar

In aansluiting op dit eerste en voorzichtige antwoord op de vraag wat de sociaal democraten bindt, geef ik mijn 'top 3' van aansprekende en verbindende thema's waar wij als sociaal democraten aan moeten werken.

Het eerste en meteen het moeilijkste thema is gelijkheid. 'het streven naar vermindering van cumulerende ongelijkheid wordt ingegeven door de zorg voor de realisering van andere waarden, namelijk waardigheid en ontplooiing van de persoonlijkheid, hetgeen, als het goed is, een ander woord is voor vrijheid.' (Schuyt, 1991,p.44) Met dit citaat wordt duidelijk dat gelijkheid geen doel maar een middel is en dat gelijkheid en vrijheid twee verwante beginselen zijn. Een verkenning van het sociaaldemocratisch gelijkheidsbeginsel zou zich aldus moeten richten op de onaanvaardbare ongelijkheidskansen en ontplooiingsmogelijkheden en op de mechanismen die deze ongelijkheid reproduceren. Het gaat daarbij om verschillende vormen van ongelijkheid – sociaaldemocraten richten zich te eenzijdig op inkomensongelijkheid. Al meer dan twintig jaar slagen wij er niet in de sociaaleconomische gezondheidsverschillen te verkleinen. Een lage sociaaleconomische status en de buurt waar je woont zijn de beste voorspellers voor de (slechte) gezondheid. Dat zou een kernprioriteit moeten zijn in de visie op zorg, veel meer dan een technische discussie over wel of geen marktwerking. Maar ons gelijkheidsbeginsel gaat verder. Wij zijn natuurlijk niet voor een ongedifferentieerd idee over gelijkheid. Waar het om gaat is het zoeken naar die mechanismen die er toe leiden dat ongelijkheid levenskansen van groepen gaan belemmeren, wanneer er sprake is van cumulatie en reproduc-

tie van ongelijkheid. Dat geldt niet alleen voor Nederland maar ook in internationaal verband. Het beleid van de huidige regering zou daarom niet moeten worden beoordeeld in termen van het aantal landen dat wel of geen steun meer krijgt maar veel meer in termen van de mate waarin het voorgestelde beleid bijdraagt aan de vermindering van ongelijkheid dan wel aan het bevorderen van kansen en het bevorderen van een meer rechtvaardige herverdeling van (hulpbronnen). Gelijkberechtiging in onze rechtstaat is ook een waarde die verdedigd zou moeten worden door sociaaldemocraten, gelijke toegang tot de verworvenheden van de rechtstaat, zorg voor de rechtsbescherming van individuele burgers en vooral de zwakkere groepen en individuen.

In Nederland en in de landen om ons heen hebben we te maken met nieuwe vormen van ongelijkheid die evenzeer onderwerp van de sociaaldemocraten moet zijn, niet omdat we geen verschil accepteren maar omdat we steeds op zoek zijn naar een kantelpunt: daar waar die verschillen maatschappelijk onaanvaardbaar zijn geworden.

De tweede boodschap uit het citaat van Kees Schuyt mag hier niet onbesproken blijven. Gelijkwaardigheid en vrijheid liggen in elkaars verlengde. Sterker nog, gelijkwaardigheid is een voorwaarde voor vrijheid.

Hoewel anderen de neiging zullen hebben de sociaaldemocraten in de hoek te plaatsen van de 'nivelleerders en de gelijkheidsdenkers' is het vrijheidsbeginsel een belangrijk beginsel voor de sociaaldemocratie.

De gelijkberechtiging van mannen en vrouwen is niet alleen ingegeven door een gelijkheidsstreven maar vooral ook door het feit dat vrouwen daardoor meer vrijheden kunnen verwerven. Voor sociaaldemocraten gaan gelijkheid en vrijheid hand in hand. Dat geeft zeker spanningen maar het versimpelde idee dat gelijkheid *ten koste* zou gaan van vrijheid moet aan de liberalen worden overgelaten. De filosoof Isaiah Berlin geeft dit kernachtig weer met de retorische vragen: 'Wat betekent vrijheid voor hen die er geen gebruik van kunnen maken? Wat is de waarde van vrijheid zonder adequate voorwaarden voor het gebruik ervan?' (Berlin, 1996, p. 15)

Het tweede thema van mijn top drie is wederkerigheid en solidariteit. Met mij gaat het goed, met de samenleving gaat het slecht. Zo zouden we heel in het kort de teneur van de rapportages van het Sociaal en Cultureel Planbureau over de ‘toestand van Nederland’ kunnen samenvatten. De opbouw en uitbouw van de verzorgingsstaat heeft bijgedragen aan een verbetering van de economische en sociale positie van de gemiddelde burger, maar het werken aan de instituties van de samenleving is blijkbaar minder goed gelukt. Voor de sociaaldemocraten is dit een teken aan de wand. De uitbouw van de verzorgingsstaat heeft wellicht te veel het karakter gekregen van een verzekering: we kunnen buiten onze schuld door ziekte worden getroffen en dan hebben we een collectief systeem om ons te helpen. Dat systeem is anoniem en is er voor ieder van ons. Die vorm van solidariteit lijkt een vanzelfsprekend karakter te hebben gekregen: daar hebben wij recht op. Maar solidariteit kan alleen gedijen als er sprake is wederkerigheid, als we bereid zijn te investeren in de samenleving, in de school, in de buurt zonder dat we er direct wat voor terug krijgen. Deze vormen van wederkerigheid moeten in de samenleving, de civil society, zijn verankerd en zijn niet het onderwerp van staatsinterventie. Het is aan de ouders van gemengde buurten om werk te maken van een gemengde school. Zij zouden dat kunnen doen als een teken van wederkerigheid: door hun keuzes dragen zij bij aan de verbetering van het onderwijs in het algemeen en bieden zij kansen aan migrantenkinderen om de Nederlandse taal te leren.

Solidariteit gedijt alleen bij wederkerigheid

Een tweede invalshoek is die van de rechten en de plichten. Het gaat hier om de verantwoordelijkheid van burgers om ‘het beste van hun leven te maken’. Denk aan een gezonde leefstijl in de gezondheidszorg, aan een gepast gebruik van publieke voorzieningen en een activerende benadering van het sociale zekerheidsstelsel. Deze denkbeelden zijn uiteraard niet nieuw, wellicht zijn sociaaldemocraten soms vergeten om

burgers aan te spreken op die individuele verantwoordelijkheid, en op het feit dat ook zij in feite ‘de makers’ zijn van collectieve voorzieningen. Andersom mogen we nooit vergeten dat burgers subjecten zijn en geen objecten van beleid. Dat laatste gebeurt te vaak en te veel, bijvoorbeeld met uitkeringstrekkers en bijstandsgerechtigden. Het is dan te begrijpen dat zij geen binding ervaren met het grotere geheel en het algemeen belang niet als hun belang zien.

Vertrouwen en respect vormen het derde thema. Het werken aan meer gelijkheid kan alleen als recht wordt gedaan aan verschillen. Verschillen in afkomst, verschillen in cultuur, verschillen in werkwijzen en opvattingen. En om nog een stap verder te gaan, het respecteren van verschillen kan alleen maar als er een basis is voor wederzijds vertrouwen. Ik geef twee zeer uiteenlopende voorbeelden om dit toe te lichten.

Het is van groot belang dat migranten de taal leren en de gewoontes in Nederland, opdat zij kunnen deelnemen aan de Nederlandse samenleving, werk kunnen vinden en voor hun eigen inkomen kunnen zorgen.

Werk en opleiding zijn essentieel om mee te kunnen doen. Maar in veel gevallen gaan we veel verder (denk bijvoorbeeld aan de integratienota van de PvdA). Niet alleen de taal dient beheerst te worden, er worden ook eisen aan gedrag, opvattingen en kleding gesteld. Hier maakt respect voor de cultuur en anders zijn van de ander, plaats voor een doorgeschoten vorm van gelijkheidsdenken waarbij de ‘thuisploeg’ kan bepalen wat de spelregels zijn. Verdraagzaamheid, respect en vertrouwen in de ander verdwijnen uit het zicht, de eisen worden steeds hoger. Veel migranten zien dit als een oneindige hordeloop: een van ons worden ze nooit.

Een ander voorbeeld is de voorliefde – ook van sociaaldemocraten – van meer toezicht en controle op maatschappelijke organisaties in onderwijs, zorg, cultuur, wonen enz. Het vertrouwen in de professional ontbreekt. Het vertrouwen in het functioneren van deze instituties kan zo te zien pas herwonnen worden als meer wordt afgerekend op prestaties,

resultaten en meetbare uitkomsten. De roep om minder bureaucratie wordt gelogenstraft door deze toezichtsmachinerie. De treurige conclusie is dat meer toezicht en controle eerder het wantrouwen voeden en tot een dictatuur van de middelmaat leiden en een afname van het verantwoordelijkheidsgevoel van de professional, de burger, de vrijwilliger. De gemiddelde afrekenbare norm wordt de leidende norm. De opdracht is de reflex van toezicht en controle te relativeren, vertrouwen niet alleen te baseren op prestaties en competenties maar ook te kunnen vertrouwen op de goede intenties van de ander.

Literatuur

Berling, Isaiah (1996) *Twee opvattingen van vrijheid*. Amsterdam, Boom, Kleine Klassieken.

Schuyt, C.J.M. (1991) *Op zoek naar het hart van de verzorgingsstaat*. Leiden, Stenfert Kroese.

Inspiratiebronnen

Dekker, Paul, Josje den Ridder, red. (2011) *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingstudie, continu onderzoek naar burgerperspectieven*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Judt, Tony (2010) *Ill fares the land*. London, Allen Lane.

Kalma, Paul (2004) *Links, rechts en de vooruitgang*. Amsterdam, WBS, Mets en Schilt.

Schuyt, C.J.M (2009) *Over het recht om wij te zeggen*. Amsterdam, Amsterdam University Press.

WRR (2007) *Identificatie met Nederland*. Rapporten aan de Regering nr.79, Amsterdam, Amsterdam University Press.

De Nederlandse sociaaldemocratie heeft de afgelopen twintig jaar een weinig succesvolle tocht naar het politieke midden ondernomen. Wim Koks afrekening met de klassieke notie van sociale zekerheid in 1991 markeerde het begin van een poging los te komen van 'ideologische veren' die als een obstakel voor kiezers in het midden werden beschouwd. Met de keuze van Ad Melkert als partijleider werd die politieke beweging bevestigd, om tenslotte te culmineren in de Haagse superpragmatiek van Wouter Bos. Twintig jaar doelbewust koersen op het politieke midden heeft de PvdA echter niet tot een succesvolle middenpartij gemaakt.

Sociaaldemocratie is bestrijding maatschappelijk onrecht vergeten

Frans Leijne

Soms moet je de balans opmaken. Toen ik in 1984 zitting nam in de Tweede Kamer was de sociaaldemocratie daar goed voor 49 zetels. Dat zijn er daarna nog 52 geworden, alvorens in 1989 de daling langzaam maar zeker inzette. Bij mijn afscheid van de Eerste Kamer staat de PvdA op een vrij stabiel niveau van 25 zetels in de peilingen. Daar valt veel over te zeggen, maar zeker niet dat het post-Den Uyl tijdperk een groot succes is geweest.

De oorzaak van deze mislukking ligt, zoals gebruikelijk, bij de kiezer; die overigens ook altijd gelijk heeft. Electoraal is de PvdA namelijk in de afgelopen jaren in het geheel niet naar het midden opgeschoven. In de jaren zeventig en tachtig, toen de PvdA een blok van rond een derde van het lectoraat vertegenwoordigde (50 zetels in de Tweede Kamer) bevonden zich links van ons nooit meer dan 10-15 zetels. Linkse partijen als CPN, PSP, PPR en EVP brachten het zelden verder dan 7-10 procent van de stemmen. Ter rechterzijde van de sociaaldemocratie vonden

we als regel 80 tot 90 zetels (55-60 procent van het electoraat), overigens in wisselende verdeling tussen het midden (CDA, D66) en rechts (VVD, CentrumDemocraten etc). Kijken we naar het huidige politieke spectrum dan valt op dat rechts van de sociaaldemocratie (midden en rechts) nog steeds in de buurt van de 90 zetels uitkomt (PVV, SGP, VVD, CDA, CU, D66). Het blok PvdA/links is evenzeer stabiel op ongeveer 60 zetels. Wat er ook aan verschuivingen tussen partijen heeft plaatsgevonden, electoraal is de PvdA geen millimeter dichterbij de kiezers van het midden gekomen.

Dat zou een geruststellende vaststelling kunnen zijn, ware het niet dat de aanhang van de sociaaldemocratie inmiddels ook gehalveerd is. Dat verlies blijkt voor een groot deel op links te zijn geleden. Waar nog in 1989 links van de PvdA nooit meer dan 10-15 zetels werden ingenomen, zijn dat er nu al jarenlang rond de 30. Partijen als Groen Links, SP en de Partij voor de Dieren hebben hun aanhang op links weten te verdubbelen in de afgelopen twintig jaar en tekenen daarmee voor driekwart van de electorale afkalving van de sociaaldemocratie. Het overige kwart heeft de PvdA aan de andere kant verloren aan PVV en D66 omdat de beweging naar het politieke midden van begin af aan volkomen ongehoofwaardig is geweest. Maar dat neemt niet weg dat verreweg het grootste verlies voortkomt uit het verlaten van linkse posities.

De interessante vraag is hier waarom de kiezer het niet accepteert dat de sociaaldemocratie linkse posities verlaat. Er zijn immers vele analyses gemaakt van de verburgerlijking van het proletariaat en de groei van de (lagere) middenklasse. De traditionele arbeidersaanhang van de sociaaldemocratie verhuisde in die analyses naar een propere doorzoning in Spijkenisse of Purmerend met een ruime middenklasser voor de deur. Met de klassenstrijd hoefde men bij dit electoraat niet aan te komen. Maatschappelijk gezien is de groei van de lagere middenklasse onmiskenbaar, evenzeer als de fragmentatie van het proletariaat. Maar

de vraag is of dat ook meer potentiële aanhang oplevert voor een politiek van het midden. De verkiezingsuitslagen wijzen niet in die richting. De PvdA heeft zich bij het afschudden van zijn ideologische veren kennelijk in de wijsheid van het electoraat vergist.

In de politieke analyse is vaak verondersteld dat de lagere middenklasse die in de plaats is gekomen van de oude arbeidersklasse, vooral behoefte heeft aan zekerheid en bescherming van de verworven welvaart. En dat een politiek van het voorzichtige midden daar het best bij past. Wat die analyse over het hoofd ziet, is het blijvende belang van maatschappelijke onvrede, in het bijzonder voor de politiek. De nieuwe middenklasse is immers niet alleen gematigd tevreden over zijn eigen positie, maar vooral ook blijvend ontevreden over de samenleving als geheel. Zoals de onderzoeken van het Sociaal- en Cultureel Planbureau steeds weer laten zien: men is tevreden over de school van de kinderen, maar ontevreden over het onderwijs als geheel. Mensen klagen over de kwaliteit van de gezondheidszorg, maar vinden hun eigen huisarts geweldig.

Het is niet zo interessant of deze diffuse maatschappelijke onvrede gerechtvaardigd is of 'aangepraat' door de media. Dat laatste is zeker zo, maar het doet niet ter zake. Feit is dat diffuse ontevredenheid met de inrichting van de samenleving, de kwaliteit van publieke diensten, de scheve verdeling van lusten en lasten, het kwalijke lot van sommigen (niet wij), ook bij sterk gestegen welvaart voluit een realiteit blijft. Die werkelijkheid kan politiek niet worden ontkend en, sterker nog, zeker door de sociaaldemocratie niet worden genegeerd.

Alleen bestrijding van PVV onvoldoende

Sociaaldemocratische partijen hebben in de ogen van het electoraat een speciale band met de maatschappelijke onvrede: authentieke sociaaldemocratie hoort zich te richten op het bestrijden van sociale onrechtvaar-

digheid, op het kritiseren en corrigeren van zaken die niet deugen in de samenleving. Laten we dat eens illustreren aan de hand van een recent voorbeeld: onze opstelling tegenover het populisme. Aanvankelijk is de PvdA sterk bekritiseerd en ook electoraal gestraft voor haar uitgesproken slappe houding tegenover de PVV. Het besmuikt meeheulen met de praatjes van Wilders werd terecht gezien als een zwaktebod: het overnemen van PVV-thema's en PVV-taal toonde vooral het gebrek aan een eigen politieke vertaling van de maatschappelijke onvrede. Precies om die reden werd de meer recente ommezwaai naar een harde bestrijding van het populisme in de publieke opinie ook maar beperkt gewaardeerd. Veel commentatoren wezen er op dat de nieuwe harde opstelling van de PvdA tegen de PVV terecht was en van de partij verwacht mocht worden, ook al gezien het succes van Pechtolds meer principiële opstelling in dezen. Maar ook dat dit voor de sociaaldemocratie niet genoeg kon zijn: de PvdA kon Wilders wel bestrijden, maar moest vooral aangeven wat zij daar dan tegenover stelde, en wat zij 'de mensen' dan te bieden had. Van D66 kon men aanvaarden dat zij het populisme als antidemocratische kracht ten principale bestreed, zonder meer. Van de PvdA werd echter niet alleen een krachtige bestrijding, maar vooral ook een aansprekend, volks alternatief verwacht.

Vanwaar die hoge eisen aan de PvdA? Het antwoord ligt voor de hand: omdat de publieke opinie en het electoraat nog steeds een authentieke opvatting van sociaaldemocratie hanteren en niet wensen te accepteren dat de PvdA zich daarvan verwijdt. In die authentieke opvatting is de sociaaldemocratie er om maatschappelijk onrecht te bestrijden. Zij doet dat door dat onrecht aan de kaak te stellen, de positie van de ontrechten te verbeteren en de maatschappelijke verhoudingen zo te veranderen dat meer rechtvaardigheid wordt gecreëerd. Het aan de kaak stellen van maatschappelijk onrecht is in dit authentieke sjabloon ten nauwste verbonden met de verwoording van de diffuse maatschappelijke onvrede.

De PvdA behoort de partij te zijn die de onvrede met deze samenle-

ving het beste verwoord en daarmee het meest inspirerende perspectief biedt op verbetering, *lotsverbetering* van de ontrechten om precies te zijn.

Wie Piet Hagens voortreffelijke biografie van Pieter Jelles Troelstra leest, begrijpt waarom deze eis ook nu nog aan de sociaaldemocratische politiek wordt gesteld. In Troelstra's hele politieke optreden, en daarmee in de grondslagen van de sociaaldemocratie, heeft de *lotsverbetering* van de sociaal ontrechten (arbeiders) als doel en drijfveer van maatschappijverandering steeds centraal gestaan. De rest was franje. Troelstra schroomde niet de maatschappelijke onvrede met het sociaal onrecht te mobiliseren en politiek in te zetten. Dat was om twee redenen geen populisme. Omdat de mobilisatie wel degelijk gericht was op het opheffen van het sociaal onrecht, terwijl het populisme doorgaans op heel andere doelstellingen gericht is. En omdat bij Troelstra de mobilisatie van maatschappelijke onvrede een parlementair-politieke strategie ondersteunde, terwijl het populisme ten diepste anti-parlementair is.

De sociaaldemocratische beweging is sinds Troelstra meegegaan met ingrijpende maatschappelijke veranderingen. Daarbij zijn vele traditioneel marxistische heilige huisjes gesneuveld, zonder dat de authenticiteit van de beweging werkelijk in gevaar kwam. Tot en met Drees en Den Uyl heeft de sociaaldemocratie echter het thema van de *lotsverbetering*, het bestrijden van sociaal onrecht en de gerechtvaardigheid van maatschappelijke onvrede gekoesterd. Een kleine honderd jaar is dat de kern van de politieke boodschap geweest. Geen wonder dat de kiezer geen genoegen neemt met iets anders.

Herziening AOW en WAO treft zwaksten

Vanaf 1990 heeft de PvdA dit authentieke uitgangspunt van de sociaaldemocratie op cruciale momenten uit het oog verloren of bewust willen

verlaten, doorgaans met desastreuze politieke en electorale gevolgen.

Terugkijkend tekent dit zich al af in de aanpak van de WAO-problematiek door Wim Kok in 1991. Achteraf is, vooral ter rechterzijde, vaak gewezen op de moed die de PvdA toonde door een evident noodzakelijke hervorming van de arbeidsongeschiktheidsverzekering door te zetten. De kiezers hebben die moed echter niet gewaardeerd, gezien het verlies van een kwart van de aanhang in 1994. Waarom niet?

Dat lijkt vooral te maken te hebben met de wijze waarop de hervorming werd doorgevoerd, namelijk door te korten op de uitkeringen van de mensen met de minste arbeidsjaren, en dus de laagste inkomens. Niet dat de PvdA voor een noodzakelijke hervorming was, maar dat zij die vooral voor rekening bracht van de zwaksten werd haar zwaar aangerekend. Dat de vakbonden deze fout achteraf in de cao's bijna volledig hebben gerepareerd maakt het falen van de sociaaldemocratie des te schriller; dat de échte hervorming van de WAO vervolgens langs de Koninklijke weg van aanscherping van de keuringseisen en actieve re-integratie heeft vorm gekregen, eveneens.

Een opvallende parallel zien we recentelijk bij de behandeling van het AOW-dossier. In het licht van de vergrijzing is ook hier sprake van een volstrekt noodzakelijk hervorming. Een opschuiving van de AOW-leeftijd naar 66 en 67 jaar is onvermijdelijk. De effecten daarvan op het inkomen van ouderen zijn vooral groot aan de onderkant van het loongebouw. Hoe hoger het inkomen, hoe kleiner het aandeel van de AOW daarin en hoe groter de mogelijkheden om het wegvallen van twee jaar AOW te compenseren met extra aanvullend pensioen of langer doorwerken. Die wetenschap zou de PvdA ertoe hebben moeten brengen om vanaf het begin in te zetten op een inkomensneutrale verschuiving van de AOW-leeftijd voor alle werknemers tot 30.000 euro jaarinkomen, bijvoorbeeld door aanvullende pensioenopbouw. Dat had op een solidaire wijze gekund. In plaats daarvan was het juist de PvdA-minister van Financiën die stond op een gelijktijdige beperking van de mogelijkheid

van pensioenopbouw. Hierdoor zullen met name pensioenfondsen als dat van de bouw en de metaal geen ruimte hebben om het AOW-gat te compenseren. Uit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid en eerlijk delen dus de verkeerde insteek. Dat de fractie daar een verhaal over ‘zware beroepen’ tegenover heeft gezet, heeft de geloofwaardigheid niet verhoogd: iedereen wist dat dit een onrealistische inzet was. Zo kon de PvdA wederom in de rol terechtkomen van meest fervente verdediger van een majeure ingreep in de sociale zekerheid, zonder behoorlijk sociaal verhaal. Het ligt voor de hand dat het zittende kabinet de AOW-voorstellen door het parlement zal loodsen met weglating van de beperking van de pensioenopbouw (kan het zijn als concessie aan de gedoogpartner). Dat zal de pil voor de sociaaldemocratie des te bitterder maken.

De aanpak van WAO en AOW omspant twee decennia waarin het met de sociaaldemocratie niet goed is gegaan. De twee dossiers vertonen een paar opmerkelijke parallellen, die ook elders in de periode te herkennen zijn. De sociaaldemocratie toont zich steeds meer de voorvechter van grote hervormingen, ingrijpende herzieningen, grondige verbouwingen en principiële omwentelingen van de verzorgingsstaat en de samenleving als geheel. Die hang naar het Grote Gebaar van de stelselherziening komt voort uit een slecht doordachte neiging tot ‘progressiviteit’. Men wijst er op dat maatschappijhervorming altijd een doel van de sociaaldemocratie is geweest, en terecht. Maar men ziet over het hoofd dat vanaf Troelstra die drang tot ingrijpende herziening van de maatschappelijke verhoudingen en instituties steeds werd gelegitimeerd met de bestrijding van evident maatschappelijk onrecht, en daarmee in het verlengde lag van een precieze verwoording van de maatschappelijke onvrede. ‘Vergeet’ men die legitimatie, uit ongemak of onkunde, dan eindigt het verhaal als een vaag mengsel van algemene vooruitstrevendheid en geleend populisme.

Arthur Lehning begint zijn prachtige rede *Over vrijheid en gelijkheid* met de eerste zin uit het *Contrat social* van Rousseau: 'De mens wordt vrij geboren, en overal bevindt hij zich in ketenen'. Er klinkt een diepe droefheid in door. Waarom is de oorspronkelijke vrijheid van de natuurstaat verloren gegaan? Het antwoord is even eenvoudig als beklemmend: het is de mens zelf die zich de ketenen heeft aangedaan. Om samen te leven met de andere mensen, heeft hij zich van zijn vrijheid beroofd.

Naar een nieuw evenwicht tussen vrijheid en gelijkheid

Han Noten en Ben Fruytier

Historisch gezien zal dit beeld van het verloren gaan van de natuurstaat niet kloppen, dat wist Rousseau ook wel, maar het plaatst ons wel op een indringende manier midden in het centrale probleem van de menselijke samenleving: 'hoe kunnen wij onze vrijheid behouden wanneer wij ons in een gemeenschap met anderen verbinden'. Of in termen van de sociale architect: 'Hoe moet de sociale orde in een samenleving worden vormgegeven opdat de vrijheid van de mensen gewaarborgd wordt?'

In de vele antwoorden die in de loop van de geschiedenis op deze vraag gegeven zijn komt altijd het woord gelijkheid voor, wie het antwoord ook geeft. En altijd gaat het dan over de aard van de verhouding tussen vrijheid en gelijkheid. Van complementair tot strijdig, van eenduidig tot paradoxaal, van parasitair tot mutualistisch: alle mogelijke verhoudingen in alle gradaties hebben in de literatuur wel een plaats gekregen.

Een kleine beschouwing over gelijkheid en vrijheid kan niet meer inhouden dan een kortstondige rondvlucht over het woud van al die geschriften om vervolgens beide voeten weer op de grond te zetten en

conclusies te trekken over de keuzes die een sociaaldemocratische partij zou moeten maken gezien haar beginselen.

Het startpunt van de beschouwing is niet de mens maar de samenleving: 'de mensen met het oog op hun onderling verkeer' (Van Dale). Samenlevingen zijn netwerken van communicatief handelen om met Habermas te spreken. Communicatief handelen is een drievoudig selectieproces dat informatie, mededeling en begrijpen met elkaar combineert. De prangende vraag is wanneer samenleven kwaliteit heeft. Voor het antwoord op die vraag hanteren we geen nominaal uitgangspunt maar een functioneel uitgangspunt: dat hangt af van de mogelijkheden die de mensen hebben om te kunnen samenleven, om communicatief te kunnen handelen, dat wil zeggen selecties te maken in de baaierd van al die menselijke relaties die bij elkaar die samenleving vormen. Anders geformuleerd: de kwaliteit van een samenleving is een functie van het vermogen tot het nemen van beslissingen. Bemerkt dat dit geen moralistisch uitgangspunt is. Het legt geen norm of waarde op maar geeft een definitie en trekt vervolgens consequenties uit die definitie.

Vrijheid

Om keuzes te kunnen maken, om beslissingen te kunnen nemen moeten mensen vrijheid hebben. Anders kunnen geen keuzes worden gemaakt maar worden keuzes opgelegd. En dan is er geen sprake van een menselijke samenleving maar van een onmenselijke samenleving. Een totale samenleving of een door Henry Adams in 1862 al beschreven technologisch gedomineerde samenleving is een onmenselijke samenleving.

Die vrijheid om te kunnen samenleven moet er nu maar ook in de toekomst zijn. Dat vraagt een sociale omgeving die het individu de mogelijkheid tot ontplooiing biedt in het onderwijs, in de arbeid en in de

woonomgeving, en die op een menswaardige manier beschermt tegen mentale en fysieke overbelasting (zorg, veiligheid, sociale zekerheid).

Vrijheid is in deze redenering de meest essentiële waarde voor menselijk samenleven. Deze vrijheid binnen een samenleving staat niet gelijk aan (het streven naar) afwezigheid van orde. Integendeel, in chaos verliezen alle keuzes hun zin. Willen burgers in een samenleving zin en betekenis aan hun relaties met anderen kunnen ontleen, dan moet er een minimum aan stabiliteit, voorspelbaarheid en regelgeving zijn.

Relaties verlopen dus niet willekeurig, zo is een belangrijk uitgangspunt van deze redenering. Er zijn normen en waarden in het spel die richting geven aan de verwachtingen die de mensen jegens elkaar koesteren.

Die normen en waarden zijn niet aan een bovenmenselijk doel of wezen verbonden. Zij zijn onverbrekkelijk verbonden aan het mens zijn in een sociale omgeving.

Welke noodzakelijke waarden voor het in stand houden van de samenleving, voor de continuering van de sociale processen in de samenleving worden uit het vrijheidsbegrip afgeleid?

Gelijkheid

Vrijheid voor het individu om keuzes te kunnen maken, om te communiceren impliceert gelijkheid tussen individuen. Vrijheid, zo zegt Isaiah Berlin, heeft gelijkheid nodig. De communicatie tussen ongelijke individuen stopt op den duur. Als ik in staat ben de keuzemogelijkheden van de anderen in mijn omgeving te bepalen dan zal op den duur de output van hen richting mij gelijk worden aan de input van mij richting hen en stopt de communicatie. Gelijkheid is daarom, naast vrijheid, een tweede noodzakelijke waarde van de menselijke samenleving. In de woorden van Fromm: 'Equality between men must be remembered, especially, to prevent one man's becoming the instrument of another.'

Zo goed als vrijheid niet de afwezigheid van orde impliceert, is het formuleren van de waarde ‘gelijkheid’ geen pleidooi voor de afwezigheid van macht(sverschillen) en (machts)verschil. Dat zou een samenleving in volledige balans betekenen. Iedereen in de samenleving zou dan in elke uitwisselingsrelatie geven en nemen in overeenstemming met de daarvoor over en weer geldende verwachtingen. Die evenwichtstoestand komt alleen voor in de Hof van Eden, Het Walhalla. Vanaf Adam en Eva interfereren relaties tussen mensen door verschillende verwachtingen en verschillende machtsverhoudingen. Een evenwichtssituatie komt in de praktijk van het leven niet voor. Hoogstens heel eventjes maar. Sterker nog die interferenties zorgen voor verandering. Het is een betrekkelijk nieuw verworven inzicht in de systeemdynamica dat processen/interacties altijd onderhevig zijn aan veranderlijke impulsen door andere processen/interacties (omgeving) en dat een proces zonder interferenties een theoretisch idee is dat in de praktijk principieel niet kan voorkomen.

De implicaties van dit inzicht zijn aanzienlijk: het gaat niet (meer) om de maakbaarheid van de samenleving (samenleving als beheerst proces) maar over de beheersbaarheid van de samenleving (samenleven als een ordeningsvraagstuk). In de erkenning dat een samenleving voortdurend van koers verandert en zal blijven veranderen, streef je als politieke partij naar bijsturingmogelijkheden.

Balans

Met het formuleren van de noodzaak van de waarden vrijheid en gelijkheid in een samenleving is nog niets gezegd over de balans tussen vrijheid en gelijkheid die bij de inrichting van de samenleving moet worden nagestreefd. Wel is duidelijk hoe gelijkheid zich tot vrijheid verhoudt.

Om met Schuyt te spreken: ‘Maatschappelijke gelijkheid is geen waarde die op zichzelf nastrevenswaardig is(...) Het streven naar ver-

minderen van cumulerende ongelijkheid wordt ingegeven door de zorg voor de realisering van andere waarden, namelijk waardigheid en ontplooiing van de persoonlijkheid, hetgeen, als het goed is, een ander woord is voor vrijheid.'

Biedt de idee dat gelijkheid een middel is om het doel, vrijheid, te bereiken, een aanknopingspunt voor de inrichting van de samenleving? Op het eerste gezicht mag daaruit afgeleid worden dat gelijkheid een voorwaarde is voor vrijheid en dat in de woorden van het toen nog Eerste Kamerlid van de SP Van Raak 'de vraag centraal moet staan hoe het onderwijs, de zorg, de arbeid en de politiek zo georganiseerd kunnen worden dat elke mens een gelijkwaardige kans heeft op welvaart en zelfontplooiing.' Het vrije individu moet volgens Van Raak niet gezien worden als het begin, maar als het einddoel van de politiek. In soortgelijke bewoordingen laten ook Bordewijk e.a. zich uit in een parafrase op het PvdA beginselmanifest: 'Het is de taak van de overheid door middel van herverdeling van kansen en middelen gelijkere uitgangsposities en ontplooiingskansen te scheppen en zo de menselijke vrijheid te vergroten.

Tegen een dergelijke lineaire redenering stelt de praktijk zich in al haar grillige non-lineariteit te weer. Daar blijkt telkens weer hoe dynamisch en complex de verhouding tussen vrijheid en gelijkheid is. Zij is zelfs paradoxaal: 'Vrijheid heeft gelijkheid nodig, maar gelijkheid gaat ten koste van de vrijheid', aldus Berlin. Er is een haat-liefde-verhouding tussen beide.

Enerzijds kunnen ze niet zonder elkaar. Onbegrensde vrijheid leidt tot het recht van de sterkste en dus tot onvrijheid. De leuze van de CDU uit de jaren tachtig van de vorige eeuw 'Freiheit statt Sozialismus' is dus onzin. En andersom heeft de korte geschiedenis van het communisme uitgewezen dat gelijkheid zonder vrijheid alleen maar een frase is. Maar ook de minder radicale PvdA-leuze 'spreiding van kennis, macht en inkommen' uit de jaren zeventig bleek in haar al enthousiasme, onuitvoerbaar.

Anderzijds doen ze elkaar ook pijn. De geschiedenis van de vrijheid is

de geschiedenis van de grenzen die de gelijkheid oplegt aan de vrijheid en andersom. Bij het zoeken naar een goede balans tussen vrijheid en gelijkheid die de pijn eerlijk verdeelt, speelt de staat, zo stelt Popper, de belangrijkste rol. Zij moet de bescherming van de vrijheid aan alle burgers opleggen maar daarbij niet verder gaan dan nodig is.

Dat is geen gemakkelijke opgave. Niet voor niets zien Bussemakers en Van der Ploeg in hun boek *Leven na Paars* als een van de grootste uitdagingen van de verzorgingsstaat het geven van garantie van solidariteit en een garantie van goede zorg en onderwijs in combinatie met de keuzevrijheid die mensen willen.

Aan de ene kant is de staat maar al te snel geneigd haar garanties aan de burger te laten ontaarden in bureaucratie en technocratie en tenslotte zelfs in autocratie en staatsdespotisme. Vanaf Tocqueville in de eerste helft van de negentiende eeuw wordt tegen deze bedreiging gewaarschuwd. Teveel aandacht voor gelijkheid zal het doel, de vrijheid, vernietigen. Een samenleving die gelijkheid –in de betekenis van gelijkheid van resultaat– boven vrijheid stelt, zal tenslotte noch gelijkheid noch vrijheid bereiken.

Aan de andere kant kan een al te grote nadruk op een economisch en sociaal liberalisme de balans te ver naar de andere kant doen overslaan. In de liberale traditie in haar meest pure vorm is de verhouding tussen vrijheid en gelijkheid omgedraaid. Gelijkheid is geen voorwaarde voor vrijheid, maar een effect. Hoewel een bijproduct van vrijheid, is een grotere mate van gelijkheid geen toeval. Milton & Rose Friedman pleiten voor een vrije samenleving die de mensen in staat stelt hun energie en mogelijkheden te gebruiken om eigen doeleinden na te streven. Zij voorkomt niet dat sommigen een bevoorrechte positie bereiken, maar zolang de vrijheid gehandhaafd blijft, voorkomt zij wel dat deze bevoorrechte positie een institutie wordt die niet door andere bekwame en ambitieuze mensen kan worden aangevallen.

Hoe aantrekkelijk ook, de gedachte is weinig realistisch. Zo veel vrijheid voor de vrijheid is de sociaal democraten een gruwel. De risico's zijn te groot. 'Alleen maar kansen bieden, zelfs gelijke kansen, is niet voldoende. Daarvoor zijn de uitgangsposities te ongelijk. Mensen hebben ook recht op zekerheid, de zekerheid van een fatsoenlijk bestaan. De sociaaldemocratie onderscheidt zich daarin van het (neo-)liberalisme,' aldus het Beginselmanifest van de PvdA.

De geschiedenis van het westen en het westerse denken laat zich beschrijven aan de hand van de verschuivingen in de balans tussen vrijheid en gelijkheid. Alle verklaringen vanaf de Magna Charta in 1215 tot aan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens die in 1948 door de Verenigde Naties werden opgesteld, zijn principiële keuzes over vrijheid en gelijkheid binnen de specifieke sociale en politieke constellatie waarin zij werden opgesteld. De strijd om meer gelijkheid was dominant binnen de sociaaleconomische constellatie aan het einde van de negentiende en een groot deel van de twintigste eeuw. In de periode daarna, ruwweg sinds het einde van de jaren zeventig, verschuift de balans stapje voor stapje richting vrijheid. Ook in Nederland.

Revolutionair

Die balansverschuiving is niet revolutionair. De verzorgingsstaat als meest pregnante resultaat van het gelijkheidsideaal staat niet ter discussie. De marges voor verandering zijn klein. Onze samenleving is in belangrijke mate vanuit een solidariteitsprincipe geordend. En niemand lijkt het daarmee oneens te zijn. Het proberen op te heffen van sociale achterstanden met gelijke rechten, plichten en kansen, uitkeringen als de Bijstand en de WAO waar iedereen recht op heeft; dat alles is een belangrijke verworvenheid van de sociaaldemocratie en van de christendemocratie. 'Ook een partij als de VVD is niet geneigd de verzorgings-

staat aan te vechten,' schrijft Schnabel in Bedreven en gedreven.

Maar, zo zegt hij zelf, in het streven naar een 'nieuw evenwicht tussen het socialistische gelijkheidsbeginsel en het liberale vrijheidsbeginsel' ligt momenteel een groter accent op vrijheid.

Ook het nieuwe Beginselmanifest van de PvdA ademt de roep naar meer vrijheid uit. Om de eigen verantwoordelijkheid te benadrukken en tegemoet te komen aan de toegenomen mondigheid van de individuele burger, wordt het recht op zekerheid gekoppeld aan meer keuzevrijheid.

Maar hoe gering de marges ook zijn, het effect op de samenleving is groot. Een kleine verandering in de balans kan het aanzicht van een samenleving doen veranderen. Wie de jaren zeventig vergelijkt met de huidige periode kan niet ontkennen dat de cultuur radicaal anders is.

Op economisch, politiek en maatschappelijk niveau overheerst het liberalisme. Economisch gezien lijkt de vrije markt na de val van de Berlijnse Muur definitief hét ordeningsprincipe van de samenleving geworden dat zelfs wordt toegepast op wat wij de collectieve sector noemen. Op politiek niveau heeft de komst van de paarse kabinetten meer blijk gegeven van een liberalisering van de sociaaldemocratie dan een socialisering van het liberalisme. Maatschappelijk gezien wijst elk onderzoek op de toenemende secularisering, individualisering en emancipatie van de burger: de speerpunten van het liberalisme.

Natuurlijk is er kritiek op deze nieuwe verhouding tussen vrijheid en gelijkheid, ook en vooral binnen de Partij van de Arbeid. De meest uitgesproken vertegenwoordiger van dit tegengeluid is Kalma. Hij wijst in zijn artikel in het blad Socialisme&Democratie op de toegenomen maatschappelijke ongelijkheid in de afgelopen vijftientig jaar. 'Men hoeft geen tweedelingsfetisjist te zijn om te erkennen dat de inkomens- en vermogensdeling in de jaren tachtig en negentig in de Westerse landen een stuk ongelijker is geworden; dat de toegenomen betekenis van kennis

en een daarmee gepaard gaande ‘meritocratisering’ van de samenleving voor nieuwe ongelijkheden dreigt te zorgen.’ In de samenleving manifesteert deze kritiek zich niet in een terugverlangen naar de gelijkheids-cultuur van de jaren zeventig. Daarvoor zijn de voordelen van vooral de politieke en maatschappelijke liberalisering te groot. Het verzet tegen de nadelen van het economisch liberalisme, die met name in de collectieve sector ondervonden worden, uit zich in de toegenomen angst en onzekerheid in de samenleving, een grotere behoefte aan veiligheid én een afkeer van de overheidspolitiek wie er ook regeert!

Evenwicht

Het zoeken naar een nieuwe verhouding tussen vrijheid en gelijkheid is het formuleren van een nieuwe visie op de verzorgingsstaat. Hebben we daarvoor criteria? Zijn die criteria wetenschappelijke te onderbouwen of ethisch te verantwoorden? Wat we weten is dat, wil de verzorgingsstaat levensvatbaar zijn, zij efficiënt georganiseerd moet zijn om zich kunnen handhaven in een steeds nadrukkelijker aanwezige, geglobaliseerde omgeving. En, dat weten we ook, efficiëntie alleen niet genoeg is. Een verzorgingsstaat zal geen beletsel moeten zijn voor de pluriformiteit in de samenleving. Die pluriformiteit is nodig voor het ontwikkelen van kennis en het laten gedijen van creativiteit om in concurrentie en samenwerking met andere samenlevingen haar eigen welvaart en welzijn in stand te houden en liefst te vergroten. Maar bovenal zal een verzorgingsstaat voor haar eigen burgers én voor andere samenlevingen legitimiteit moeten bezitten. Het zal een rechtsstaat moeten zijn die garanties biedt voor een rechtvaardige en fatsoenlijke samenleving.

Deze drie functie-eisen van de verzorgingsstaat geven helaas nog geen uitsluitsel over de inrichting ervan. En ook de wetenschap kan ons die niet aanreiken. Die illusie hebben we wel gehad. De eerste beginselpro-

gramma's van de SDAP handelden niet over beginselen maar pretendeerden een wetenschappelijke analyse van de maatschappij te bieden waaruit vervolgens de noodzakelijke marsroute naar het socialisme werd afgeleid. Beginselen suggereren een persoonlijke keuze alsof de socialistische samenleving een kwestie van individuele voorkeur zou zijn. 'Een dergelijke subjectiviteit was de zich marxist noemende sociaaldemocraten altijd een gruwel geweest,' schrijven Hartmans en Vermaas in De Groene Amsterdammer in hun drieluik over de grote ideologieën. Het was niet de letter van de leer die telde maar de wetenschappelijke methode.

Helaas, de wetenschap biedt geen uitkomst. Leerzaam is ook een andere poging om langs wetenschappelijke weg, maar dan minder ideologisch en meer empirisch onderbouwd, een ethische grondslag voor een rechtvaardige verhouding tussen vrijheid en gelijkheid te formuleren. Deze poging van het Nederlands Gesprek Centrum stamt uit de jaren vijftig. De uitkomst was dat het zoeken naar objectieve normen vruchteloos was. Een afgerond resultaat kon niet worden aangeboden omdat zelfs voor de eerbiedwaardige leden van het Centrum al gold: zoveel hoofden, zoveel zinnen. En omdat het onderwerp van vrijheid en gelijkheid 'telkens diepten vertoont, waarin men niet kan afdalen zonder een grondige doordenking van alle aspecten.'

Verheffing

Hoe moeilijk het zoeken naar een balans tussen vrijheid en gelijkheid ook is, zeker is wel dat in een sociaal democratisch perspectief de zoektocht niet voorbij kan gaan aan dat prachtige begrip verheffing. Het klopt, het begrip verheffing kent een betekenis die haar oorsprong vindt in de klassenmaatschappij: het "verheffen" in de adel op grond van verdienste of positie van de familie. En dat alles middels een konink-

lijk besluit. Maar in de politieke betekenis van de sociaal democratie betekent verheffen niets meer en niets minder dan een persoonlijke bevrijding. Het is de mens die zich bevrijd weet van angst en armoede en daardoor in staat wordt gesteld zichzelf te ontplooien om vervolgens weer een bijdrage aan de verheffing van anderen te kunnen leveren. ‘Verheffing voor de vrijheid’ is een belangrijk devies van de sociaal-democratie, maar dat alles gelegitimeerd binnen de rechtsstaat, het bindende en verbindende principe van onze samenleving. Zij biedt de veiligheid om zich te verheffen en zij verzorgt de noodzakelijke functie van gelijkheid omdat zij berust op het beginsel van onpartijdigheid: ieder burger is gelijk in de zin van de wet. Het mag en kan niet zo zijn dat een culturele meerderheid haar voorkeuren opdringt aan een minderheid.

De rechtsstaat is er dus ook om daar waar nodig de meerderheid in te binden en het recht van de minderheid om haar vrijheid op eigen wijze te beleven, te waarborgen. Dat is echter maar de helft van het verhaal: in een rechtsstaat is niet alleen de burger aan het recht gebonden, maar ook de overheid. Hiermee wordt willekeur in de uitoefening van staatsmacht ingeperkt.

Voor sociaal democraten is “vrijheid” daarom een zware verplichting. Zij beschouwen het als hun opdracht om anderen in staat te stellen om zich te bevrijden van hun angst en onzekerheid. Vrijheid is meer dan het recht om te consumeren en het recht om macht uit te oefenen.

Vrijheid is niet het recht van de sterkste en het is zóveel meer dan het recht van de meerderheid. Voor sociaal democraten is een vrijheid zonder moraal een vrijheid zonder betekenis. Vrijheid is naar onze overtuiging niet door god gegeven, zij is geen natuurrecht dat absoluut en onvoorwaardelijk tot onze beschikking staat. Integendeel, vrijheid is een geschenk van de ene mens aan de ander. Geen vrijblijvend geschenk, maar een geschenk met daaraan gepaard de verplichting om het door te geven.

Praktische politiek

Ook al is gelijkheid in de ogen van de sociaal democraat een voorwaarde voor vrijheid en moet zij daarom per definitie als zodanig in het politiek domein worden gelegitimeerd in wetten en regels, dat wil nog niet zeggen dat gelijkheid in het sociale domein kan worden opgelegd (Hanah Arendt). Het is een illusie te denken dat interventies in het sociale domein garant staan voor het realiseren van een goede balans tussen vrijheid en gelijkheid in het politiek domein. In deze dwang vanuit het maakbaarheidsidee gelooft nagenoeg niemand meer. Dat neemt niet weg dat sociaal democraten onverdroten door moeten gaan met deze interventies. Niet omdat ze daarmee gelijkheid garanderen, maar wel omdat ze daarmee de beweging in stand houden die zorgt voor kansen. Dus met Bovens en Wille pleiten we voor de verheffing van de lager opgeleiden, het democratiseren van diploma's en willen we aandacht voor burgerschapsvorming op middelbare scholen. En met Karin Wittebrood zijn we op zoek naar een realistisch burgerschapsmodel dat niet alleen stoelt op de hoog opgeleiden. In die zin spreken we het Joseph A. Schumpeter na: "De relatieve geldigheid van de eigen overtuigingen beseffen en ze toch onversaagd verdedigen, dat onderscheidt een beschaafd mens van een barbaar". Met dit citaat sloot Isaiah Berlin in 1958 zijn inaugurale rede over "twee opvattingen van vrijheid" af.

Literatuur

- Adams, H. (1862) Political Morality. In: *The education of Henry Adams; an autobiography*. Boston: Houghton Mifflin Co., 1918.
- Berlin, I. (1996) *Twee opvattingen van vrijheid*, Amsterdam: Boom
- Bordewijk, P., M. Hajer, W. Minderhout & B. Tromp (2004) *Inzake de beginselen van de Partij van de Arbeid*. In: Socialisme & Democratie - 25-08-2004

- Bovens, M. & A. Wille (2010) *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker
- Bussemaker, J. & R. van der Ploeg (red.) (2001) *Leven na paars? Linkse visies op de derde weg*. Amsterdam: Prometheus, 2001
- Friedman M. & R. Friedman (1980) *Free to choose*. New York: Richardson & Snyder
- Fromm, E. (1994) *On Being Human*. (ed. by Rainer Funk), New York
- Habermas, J. (1984) *The Theory of Communicative Action*, Boston: Beacon Press
- Hartmans, R. & P. Vermaas (2002) *De meeste mensen willen meer. Grote ideologieën deel 2: De sociaal-democratie*. In: De Groene Amsterdammer 30-03-2002
- Kalma, P. (2003) *Over gelijkheid*. In: Socialisme & Democratie 7/8 2003.
- Lehning A. (1976) *Over vrijheid en gelijkheid*. Huizinga-lezing. Het Wereldvenster, Baarn,
- Partij van de Arbeid (2005) *Beginselmanifest*
- Ploeg, J.G. van der ; W. Buikhuisen, E.M. de Jager, G. Manenschijn, P. Pronk, A. Ritman, H.M. Vos, J. de Wit (1989), *Gelijkheid voor allen - is dat rechtvaardig?* Rotterdam: Nederlands Gesprek Centrum.
- Popper K. (1999) *All Life Is Problem Solving*. London: Routledge .
- Raak, R. van (2005) *Sociaal-individualisme is te kil*. In: Waterland, een progressieve denktank 19-8-2005
- Romeijn, P. (1999) *Gelijkheid*. [http://www.promeijn.nl/Filosofie en vrijmetselarij/Filosofie bouwstukken/filosofiepietroc.html](http://www.promeijn.nl/Filosofie%20en%20vrijmetselarij/Filosofie%20bouwstukken/filosofiepietroc.html)
- Schnabel, P. (2001) *Bedreven en gedreven: Een heroriëntatie op de rol van de Rijksoverheid in de samenleving*. Den Haag: SCP
- Schuyt, C.J.M. (1991) *Op zoek naar het hart van de verzorgingsstaat*. Leiden, Stenfert Kroese.
- Wittebrood, K. (1995) *Politieke socialisatie in Nederland*. Amsterdam: Thesis Publishers

Internationale solidariteit is een mantra van de sociaaldemocratie. Toen er nog een echte internationale sociaaldemocratische beweging bestond, heerste daarin de overtuiging dat de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap niet bij grenzen tussen volkeren en staten ophouden. Ieder mens heeft waar ook ter wereld recht op een fatsoenlijk bestaan.

Europa voeden met nieuwe denkbeelden

Willem Witteveen

Het eerste beginselprogramma van de PvdA dat in de jaren na de Tweede Wereldoorlog verscheen, had als bijlage de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, want de verwezenlijking van de daarin beschreven utopie was het doel waarnaar wij streefden. Diezelfde idealen bezielde ook de steun aan het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) dat een minimum van rechtsstatelijk fatsoen uitdrukte en ze speelden mee bij de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap: in vrede en welvaart samenleven, met een vrije markt maar zonder al te grote inkomensverschillen, in een vertegenwoordigende democratie met gespreide macht en verantwoordelijkheden, op een basis van wet en recht. Ik schrijf het met weemoed op, want van een door de verbeelding gevoed Europa als vrije rechtstatelijke ruimte is geen sprake meer. Veeleer van nationalistische euroscepsis, gevoed door economisch strategische overwegingen en angst voor het vreemde en de vreemdeling.

Toch is voor nostalgie geen plaats. De ontwikkeling van een nieuw Europees samenlevingsideaal is een kwestie van welbegrepen eigenbelang. Nederland is met zijn open economie niet in staat zich uit de Europese ordening terug te trekken. De invloed die Nederland binnen Europa kan uitoefenen is door de uitbreiding en institutionele uitbouw

van Europa met zijn omvangrijke wetgeving en bureaucratie weliswaar beperkt geworden, het blijft verstandig die invloed zoveel mogelijk aan te wenden om Europa tot een betere internationale ordening uit te bouwen. In plaats van de grenzen te sluiten en de blik naar de eigen navel op het Binnenhof te richten, zouden we er als sociaaldemocraten naar moeten streven om Europa vanuit Nederland met vernieuwende denkbeelden en praktijken te voeden. Onze tweeslachtige houding – meedoen met Europa, maar aan de leiband lopen van de Verenigde Staten – moeten we afzweren. Daarvoor in de plaats komt het zelfbewuste besef dat de Europese Unie in de komende jaren een krachtige, consistente, eerlijke, rechtvaardige en democratische speler op het wereldtoneel moet worden. Daarbij moeten we in elk geval zorgen dat de rechtstatelijke uitgangspunten van het naoorlogse begin niet alleen behouden blijven maar ook overal binnen Europa gerealiseerd gaan worden.

Nederland is al jaren in de ban van wat Hans Boutellier mooi een veiligheidsutopie noemt. Een open samenleving die grotere structurele risico's kent en waarin oude zekerheden wankelen, genereert volgens hem een moreel onbehagen dat een paradoxale vorm aanneemt: grote behoefte aan veiligheid, bereidheid privacy op te geven, aandringen op steeds meer regels en verboden, invoering van vele toezichtsmechanismen. Dit alles echter binnen een context van grote morele vrijheid; burgers willen zelf bepalen wat ze doen en denken maar tegelijk leven in een totaal veilige samenleving waarin het niet erg is dat anderen aan banden worden gelegd (en uiteindelijk zij zelf ook). De veiligheidsutopie is inmiddels stapje voor stapje vertaald in beleid, regelgeving en toezichtsarrangementen. Het moet steeds strakker en strenger. Aan tal van voorstellen ontbreekt minimale rechtsstatelijkheid. Ik noem er een paar uit de recente actualiteit, overigens zonder pretentie van volledigheid:

- Preventieve arrestatie; aanvankelijk van mensen die verdacht worden van het voorbereiden van een terroristisch misdrijf; later ook van potentiële ordeverstoorers die wellicht vernielingen zullen aanrich-

ten tijdens de jaarwisseling. (Dit voorstel komt van de PvdA.)

- Tbs opleggen aan delinquenten die niet aan het psychiatrisch onderzoek willen meewerken. (Voorstel staatssecretaris Teeven.)
- Rechters niet voor het leven benoemen maar voor een periode van vijf jaar, zodat de mogelijkheid bestaat hen op hun politieke correctheid te controleren. (Voorstel Wilders.)
- Invoeren minimumstraffen voor personen die binnen tien jaar voor een tweede maal voor een ernstig misdrijf worden veroordeeld. (Voorstel kabinet Rutte).
- Zogenaamde tuigdorpen (afgezonderde wooncontainers) voor asociale overlastveroorzakers (voorstel PVV.)
- Een verbod om in zichtbare overheidsfuncties een hoofddoekje te dragen. (Voorstel VVD-kamerlid Hennis Plasschaert.)

Twee dingen vallen op bij deze voorgestelde maatregelen. Er is kennelijk geen eenduidig, breed gedeeld idee meer over de betekenis van de grondrechten. Vooral bij de vrijheid van godsdienst en de privacy is men het zicht kwijtgeraakt. En veel maatregelen tasten de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht aan. Het is een giftige combinatie van meningen. Als grondrechten geen vaste kern hebben en onderhandelbaar worden, vatbaar dus voor de wensen van elke politieke meerderheid, wordt de rechtsstaat van binnen uitgehold. Vrijheid, gelijke behandeling en essentiële vormen van solidariteit staan dan op het spel. En als de instantie die op rechtsstatelijke wijze conflicten moet beslechten niet meer wordt vertrouwd, komt de maatschappelijke en politieke vrijheid in gevaar.

Fixatie op haagse politiek

Deze twee thema's komen samen in een debat in het najaar van 2010 over de rol van de Europese rechter in Straatsburg die optreedt als hoeder van het mensenrechtenverdrag. Aanhangers van meer nationale soevereiniteit (Baudet, Cliteur) bepleiten een machtsbeperking

van de Europese rechter omdat deze uitspraken zou doen die eerder politiek getint dan juridisch verantwoord zijn. De aanleiding lijkt een puur binnenlandse kwestie: de vrees namelijk dat recente uitspraken uit Straatsburg over de bescherming van minderheden van invloed zouden kunnen zijn op de rechterlijke oordeelsvorming in het proces tegen Geert Wilders. Voorstanders van de Straatsburgse rechtspraak (rechter Meijer, Peters) wijzen daarentegen op de 'margin of appreciation' doctrine die het Hof hanteert en die juist ruimte laat aan nationaal beleid en aan culturele verschillen tussen de naties. Het debat raakt al snel op een kookpunt, geheel volgens de medialogica die sensatie nu eenmaal prefereert boven nuance. De interessantste bijdrage komt naar mijn mening van de liberale hoogleraar Tom Zwart. Hij constateert dat rechters soms inderdaad onvoldoende oog hebben voor de maatschappelijke context van hun oordelen en verklaart dit uit de professionalisering van het werk in Straatsburg. Vroeger woonden rechters in hun land van herkomst en reisden af en toe naar Straatsburg om daar hun werk te doen, maar door de overweldigende vloed van zaken komen ze niet meer buiten de deur en betrekken hun informatie te eenzijdig van mensenrechten ngo's en uit de academische wereld, waardoor zij geen voeling houden met de publieke opinie. Zwart wijst er dan op dat langs politieke weg invloed kan worden uitgeoefend op de koers van het Hof door gebruik te maken van ook in het verdrag opgenomen mechanismen zoals het Comité van Ministers van de Raad van Europa, dat uitspraken zou kunnen doen over de betekenis van bepalingen in het verdrag (NRC Handelsblad, 17 januari 2011). In plaats van de rechtsmacht van de Europese rechters te beperken zou er dus veel te winnen zijn met publiek debat en politiek weerwerk tegen een verondersteld eenzijdige koers van de rechters.

Het debat over de macht van de Straatsburgse rechters is een naar binnen gekeerd nationaal gerichte polemiek geworden zonder enige uitstraling naar de discussie in andere Europese landen. Het is daarmee

exemplarisch voor vele debatten over grote kwesties die Nederland maar niet alléén Nederland in Europa aangaan. Zwart gaat tegen de stroom in door er voor uit te komen dat we deel zijn van de Europese Unie en dat we daar ook iets bij te dragen hebben aan de stand van de mensenrechten. We zouden dus weer meer om ons heen moeten kijken in plaats van ons blind te staren op de vragen die in de Haagse politiek en media spelen. Alleen zouden we dan niet moeten ophouden bij het beter benutten van de institutionele mechanismen van bestuurlijke aard, zoals het Comité van Ministers. Het debat zou ook gevoerd moeten worden in vertegenwoordigende lichamen, zoals de Assemblee van de Raad van Europa en het Europese Parlement (de Europese Unie is immers ook gebonden aan het Europese mensenrechtenverdrag). En die debatten hebben eigenlijk alleen maar zin als we ook via de media een echt publiek debat over Europese aangelegenheden tot stand zouden kunnen brengen. Een visie op Europa als de plaats waar we ook een democratisch proces hebben en waar het erom gaat de vrijheid op een rechtsstatelijke manier vorm te geven is daarvoor een ideële voorwaarde. We moeten Nederlandse burgers van Europa worden.

Bestaat een sociaaldemocratisch perspectief op Europa? Het zijn grote woorden. Het is helaas nauwelijks te vermijden om als het over de Europese ruimte van vrijheid en rechtsstatelijkheid gaat een taal te spreken die een eindje boven de aarde lijkt te zweven. Deze invulling van het nog bredere sociaaldemocratische ideaal van internationale solidariteit dreigt dan ook voortdurend ineffectief te zijn en mobiliserend vermogen te missen op de momenten dat het erop aankomt (bijvoorbeeld wanneer harde belangen in het geding zijn). Op sociaaldemocraten rust de taak om idealen, waarvan internationale solidariteit in een sterk en democratisch Europa er maar een van is, beter voor het voetlicht te brengen. Er is een ware vertaalslag nodig om concreet duidelijk te maken waar het om gaat en waarom we de blik naar buiten moeten keren, waarom we moeten inzien dat Nederland allang tot het hart van

de Europese cultuur en politiek behoort en er veel baat bij heeft zich constructief en activistisch op te stellen in die Europese ruimte.

Het moet mij daarbij van het hart dat ik vind dat de PvdA zich de laatste jaren te afwachtend en terughoudend heeft opgesteld. Onder de indruk van het door de kiezers bij referendum verworpen plan voor een Europese Grondwet heeft de partij de neiging zich nationalistisch op te stellen en meer de nadelen dan de voordelen van Europa te benadrukken. Er zijn nog steeds enkele enthousiaste Europeanen in de partij, met Frans Timmermans en leden van de fractie in Brussel voorop, maar zij lijken een minderheid te zijn, zeker in de beeldvorming. Wie naar het politieke debat kijkt, ziet dat de afgelopen jaren niet de PvdA maar Groen Links de kampioen is geweest van rechtsstatelijke waarden en dat D66 zich nadrukkelijker pro Europa heeft opgesteld. Het wordt tijd voor inhoudelijke samenwerking met deze en liefst ook andere partijen (was de VVD vroeger niet ook Europees georiënteerd?) om met voorstellen te komen die vanuit Nederland de Europese ruimte voeden.

Om de discussie weer op gang te brengen doe ik ten slotte een zestal voorstellen die in mijn optiek concretisering zijn van de abstracte frasen over een sterk en democratisch Europa uit het vernieuwde Beginselprogramma van de PvdA. Ze betreffen hervormingen van de democratische infrastructuur waarbinnen door debat en politiek handelen in alle lidstaten de rechtsstatelijke waarden als Europees erfgoed geïnterpreteerd en verder ontwikkeld kunnen worden.

1. Voer in heel Europa directe Europese belastingen in

Nederlandse burgers betalen nu voor Europese uitgaven via de nationale belastingheffing. Wat zij betalen en wat zij daarvoor terugontvangen, is onzichtbaar. Het is vreemd dat burgers wel betalen voor de gemeente waarin zij wonen, voor de zorgen van het waterschap, en voor de nationale overheidstaken die hen ten goede komen maar dat dit recht en die

plicht hen wordt onthouden op het hoogste schaalniveau. Door directe Europese belastingen in te voeren zal een sterke aandrang komen om ook meer invloed te krijgen op het beleid door middel van een sterker Europees parlement dat echt de Europese burgers vertegenwoordigt. 'No taxation without representation' is al eerder een krachtig en motiverend beginsel gebleken.

2. Maak echte Europese verkiezingen mogelijk

De verkiezingen voor het Europese parlement worden nu per land georganiseerd en met op nationaal niveau georganiseerde politieke partijen.

Er is een quotum van volksvertegenwoordigers dat aan de omvang van het land is gerelateerd. Stap hiervan af. Maak het mogelijk om op kandidaten uit elke Europese natie te stemmen. Maak internationale lijsten mogelijk. Biedt woordvoerders uit een nationale cultuur de kans ook stemmen te winnen van kiezers uit andere nationaliteiten. Hanteer een systeem van evenredige vertegenwoordiging, dat minderheden kansen geeft maar geen garanties. Als men ondervertegenwoordiging van nationaliteiten en minderheden vreest zou een Europese Senaat die nationaal wordt gekozen een goed tegenwicht kunnen vormen. Begin in elk geval de discussie over echte Europese vertegenwoordigende democratie. Waag een nieuwe constitutionele conventie!

3. Stel een televisienet ter beschikking voor Europese televisie

Het Nederlandse omroepbestel biedt een unieke mogelijkheid om een net open te stellen voor aan Europa gewijde uitzendingen waarvoor omroeporganisaties (uit alle lidstaten) voorstellen kunnen indienen bij een jury die extern en onafhankelijk is. Dan is er kans voor programma's gericht op Europese cultuur, Europese geschiedenis, Europese politieke en economische kwesties, Europees entertainment, Europese soaps, Europees voetbal en andere sport. Zend elke dag een Brussel Vandaag

uit waarin deskundigen, politici en interessante burgers uit verschillende Europese culturen in beeld komen. Door deze maatregel wordt Europa pas goed zichtbaar en een onderdeel van publieke meningsvorming in brede kring.

4. Haal het Europese beleid weg bij Buitenlandse Zaken en breng het onder bij Binnenlandse Zaken

Als Europa voor ons geen buitenland meer is, maar deel van onze eigen democratische en rechtsstatelijke cultuur, dan is het voor de burgers duidelijker om het Europese beleid ook te laten coördineren door het ministerie van Binnenlandse Zaken.

5. Versterk de parlementaire controle op het regeringsbeleid in en over Europa

De voortgaande integratie van de Europese Unie vergroot de mogelijkheden van de regering om zich niet allen met algemeen Europese aangelegenheden te bemoeien, onder meer in de geheime beraadslagingen van de Europese Raad, maar ook haar eigen beleidsvoorkeuren via de omweg van Europese richtlijnen en verordeningen aan het binnenland op te leggen. De democratische controle op het regeringsbeleid in en over Europa, gecoördineerd door de minister van Binnenlandse Zaken, moet daarom worden versterkt. Dat kan gebeuren door de europarlementariërs debatten over dit beleid te laten bijwonen, met spreek- en stemrecht. En uiteraard wordt dan aan deze openbare Europa debatten aandacht besteed op de nieuwe publieke Europa zender.

6. *Herschrijf de Nederlandse Grondwet tot een Grondwet voor Nederland binnen Europa en geef de rechter de bevoegdheid wetten aan deze Grondwet (die alle Europese grondrechtenbepalingen mee omvat, maar misschien meer bescherming biedt) te toetsen.*

Als het aanhangige wetsvoorstel van Halsema om constitutionele toetsing in te voeren aantrekkelijke mogelijkheden moet bieden om juist de rechtsstatelijkheid te versterken, dan zal hiervoor ook de Grondwet opnieuw geredigeerd moeten worden. De kern van de grondrechten, datgene dus dat we in elk geval willen garanderen, moet daarin omschreven worden en er moet ook expliciet in staan op welke gronden de gewone wetgever tot beperking kan overgaan. Dan kan afstemming plaatsvinden met het Europese mensenrechtenverdrag (dat rechters al wel boven de Nederlandse wet mogen laten gaan). De Europese normen zijn minimumnormen. We kunnen er op bepaalde onderdelen wellicht meer werk van maken, bijvoorbeeld om de vrijheid van meningsuiting sterker te profileren (nooit censuur!). Dankzij de rechterlijke ‘margin of appreciation’ zal dit geen problemen met Straatsburg opleveren. En we zetten een verrassende stap naar een debatcultuur waarin ook onze eigen grondwettelijke normen en waarden politiek en maatschappelijk meer betekenis krijgen.

De PvdA is onderdeel van een internationale beweging die actief aan het denken over het belang van het collectieve heeft meegewerkt. Zij is in aan haar stand verplicht opnieuw positie te kiezen. De PvdA heeft het daar moeilijk mee, want als partij van het volk moet het volkse gevoelens durven en willen vertolken. Dat is op zichzelf niet onjuist, maar dient zich wel te verhouden tot wat er feitelijk aan de orde is. Dat is geen sinecure in een tijd waarin het debat over de natiestaat het denken over maatschappelijke verhoudingen onder druk zet.

Werk maken van rechtvaardigheid, rechtsorde en sociaal ondernemerschap

Jean Eigeman

Dat debat staat niet op zichzelf. Wat een adequate schaal of maat is voor de publieke administratie is al sinds de jaren vijftig in beweging, groot en klein verschuiven bij voortduring. Belangrijk criterium is de mogelijkheid voor burgers om zich te identificeren met een overheid. Wie ben ik, wie horen bij mij, wie kan ik vertrouwen en hoe vertaal ik dat in gemeenschappelijkheid. Wat betekent dat vervolgens voor het organiseren van een overdracht van vertrouwen (een mandaat) in termen van legitimiteit. Identiteit en vertrouwen zijn geen statische begrippen maar worden sterk door de tijdgeest beïnvloed. De PvdA moet meebewegen maar heeft wel een paar belangrijke standaarden. Eerlijk delen, vrije burgers die werk maken van en met hun gemeenschap, respect voor natuur en leefomgeving en een rechtstaat die op democratische wijze vorm geeft aan die samenleving zijn hierin bepalende principes. In relatie tot de gevoelens van onzekerheid en onvrede over de toegenomen invloed van over de grenzen (meer Europese regels, migratiestromen) moet de PvdA op zoek naar uitwegen uit de verkramping. Tegenover de angst die als een ongrijpbaar spook langs de muren kruipt moet de PvdA de hoop zetten.

De PvdA zal weer stem moeten geven aan positieve ontwikkeling. Dat begint met het aanscherpen van onze vaardigheden om recht te doen.

Dat geldt voor de strijd om het behoud van burgerrechten voor minderheden van homo's tot mensen die willen uitkomen voor hun religieuze opvattingen. Dat geldt ook voor de strijd om een eerlijke verdeling van het maatschappelijk kapitaal. Dat kan alleen in een open samenleving, waarin mensen de kans krijgen om hun burgerschap waar te maken. Anno 2011 zal ook de PvdA zich moeten bezinnen op de vraag hoe zij zich wil verhouden tot burgers. Dat vergt nieuwe manieren van werken in het publieke domein. Geef burgers de kans om hun betrokkenheid waar te maken in het groot en in het klein. Dat betekent meer ruimte voor de civil society. Niet langs de lijnen van het verstatelijke middenveld, een relict van de verzuiling die zelfs nu nog het stroomlijnen van hulpstromen sterk beïnvloedt. Ook niet door als reflectie een soort van super NGO in te richten, maar door ons te verbinden met groepen burgers die actief werken aan nieuwe vormen van solidariteit. De PvdA zal uit haar klassieke staatskast moeten komen.

Ko Colijn heeft hiervoor in de eerste Bart Tromplezing *De wereld in alle staten* (Socialisme&Democratie, november 2008) al een toepasselijke analyse gemaakt. Hij gaat onder meer in op het verlies aan gezag van de natiestaat en de groeiende kracht van een internationale civil society. Colijn: 'De combinatie van meer aandacht voor het individu –via mensenrechten en democratisering als internationale projecten die verspreid worden in een gemeenschappelijk vocabulair- en de onderlinge afhankelijkheid van staten bij het oplossen van collectieve noden maakt dat overheden steeds minder baas in eigen huis zijn.' Hij constateert ook dat die civil society inmiddels kan bogen op resultaten: landmijnprotocollen, het verweer tegen clustermunitie en de beweging rond de Millenniumdoelen. Burgers nemen in feite het heft in eigen handen.

Dat biedt een reëel uitzicht op de noodzakelijke verandering die politieke partijen moeten ondergaan. Politieke partijen zijn anno 2011

echter niet meer een vehikel waarmee je verwachtingsvol de toekomst tegemoet gaat. Politiek en politici zijn voor veel mensen een instituut geworden van geregeld en zinloos gedoe om de macht. Ook de betrouwbaarheid van het bestel als geheel roept veel vraagtekens op. Dat kleeft ook aan de PvdA, als een politieke partij bij uitstek. Dat is zonde, want wij zouden als partij van democratie, van sociale rechtvaardigheid en van een meer duurzame toekomst tekens van hoop voor mensen moeten neerzetten. In het klein en in het groot.

Dat geldt naar mijn idee ook voor het vraagstuk van de ontwikkelingsamenwerking. ‘Van helpen naar investeren’ zou in feite het vervolg moeten zijn op de vragen die het WRR-rapport Minder pretentie, meer ambitie (2010) probeert te beantwoorden. We zijn toe aan een minder profetische benadering van het ontwikkelingsbeleid, het gaat minder dan voorheen om goede bedoelingen en meer om het halen van doelen. Ook de rol van de overheid moet daarbij ter discussie staan. In de afgelopen twee jaar heeft de indruk kunnen ontstaan dat Nederland wel zo’n beetje klaar is met het ontwikkelingsbeleid. Dat is nooit klaar maar kan altijd beter.

Wie scherper naar onderliggende debatten luistert ziet een andere beweging. Nog steeds zijn veel burgers bereid om hun portemonnee te trekken en meer dan dat. Bij spontane acties maar ook meer structureel bij acties onder een andere noemer dan van de gebruikelijke grote organisaties. Voorbeelden zijn de één procent Club en het programma Youth in Action. Veel mensen, vooral jongeren willen graag zelf in actie komen. Maar ook in het bedrijfsleven en bij lagere overheden zijn andere geluiden te horen. We kennen al langer een management/ondersteuningsprogramma gericht op het bedrijfsleven in ontwikkelingslanden van gemeenten en bedrijfsleven, waar veel mensen uit lokaal en decentraal bestuur zicht inzetten om lokale omstandigheden te verbeteren met direct toepasbare kennis, overdracht van ervaring en empowerment. We zien dus dat het beleid meer kan uitgaan van mogelijkheden voor burgers om zich te identificeren met de inzet van het

ontwikkelingsbeleid. Minder bureaucratie, minder anonimiteit, geen overmaat aan controle, voorkom schaduwboekhoudingen, minder geld in de overhead maar zicht op tastbare resultaten, liever kleine stappen dan een groot gebaar.

Tot slot moet de PvdA meer aansluiting zoeken bij werkvormen om met het bedrijfsleven aan ontwikkeling te doen. Het internationale bedrijfsleven vestigt zich tegenwoordig samen met teams van ontwikkelingswerkers en consultants onder het mom: *we do the plant, they do the community conditions*. Laat ons uitgangspunt een businessmodel zijn. Kijk naar partners die kansen zien om op meerdere terreinen investeringsplannen (food, infrastructuur, energie, toerisme) te ontwikkelen, die goed zijn voor een ontwikkelingsland of een specifieke regio. Bepaal of de plannen maatschappelijk relevant zijn en of ze duurzaam business en maatschappelijk rendement leveren. Die ontwikkelingen kunnen alleen de tijd krijgen wanneer de regionale en lokale gemeenschappen mee kunnen doen. We hebben gezonde gemeenschappen nodig met een basisgezondheidszorg en onderwijs. Maar vooral eentje waar mensen voor zichzelf kunnen zorgen. In die koersbepaling kan de PvdA het verschil maken door vanuit haar traditionele waarden nieuw werk te maken van rechtvaardigheid, rechtsorde en sociaal ondernemerschap.

Met de Nederlandse woningmarkt anno 2011 is veel mis, zoals nageenoe iedereen weet. Dat is, zoals de SER-Commissie van Sociaal-Economische Deskundigen vaststelde, het gevolg van een combinatie van marktfalen en overheidsfalen. Het woonbeleid in Nederland blijkt in ernstige mate onderhevig aan de Wet van Murphy: wat fout kan gaan, gaat ook fout.

Sociaaldemocraten moeten woontoeslag en woningcorporatie koesteren

Hugo Priemus

Sinds de Tweede Wereldoorlog is er een carrousel van subsidies in gang gezet, zowel via de fiscus als via het ministerie van Volkshuisvesting, waarvan de maatschappelijke effecten niet positief maar negatief zijn.

Dankzij de steeds verder oplopende fiscale steun voor het eigen huis zijn de vastgoedprijzen van woningen opgestuwd tot een niveau dat naar schatting 20 procent hoger ligt dan het ongesubsidieerde niveau.

De hypotheekschuld is opgelopen tot 640 miljard euro en stijgt nog steeds. De overdrachtsbelasting (6 procent) remt de mobiliteit af op zowel de woningmarkt als de arbeidsmarkt. Van alle bewoner-eigenaren heeft 15 procent een schuld die hoger is dan de geschatte waarde van het eigen huis. De overheid loopt een kolossaal bedrag mis aan belastinginkomsten door de hypotheekrenteaftrek. Het gaat om een bedrag per jaar dat richting 15 miljard euro loopt. Deze gemiste inkomsten stijgen jaarlijks en zijn onbeheersbaar. Dat laatste geldt ook voor de uitgaven aan huurtoeslag, maar daar gaat het om een veel bescheiden bedrag, circa 2 miljard euro. De huurtoeslag is al vaak geëvalueerd en blijkt geheel terecht te komen bij de bewoners voor wie dit instrument ook bedoeld is. Sinds 1995 zijn de algemene objectsubsidies in de huursector afgeschaft, dankzij de Bruteringswet, maar nog steeds wordt 95 procent van de huren gereguleerd: zowel in de commerciële

als (vooral) de sociale huursector is er sprake van huren beneden het marktevenwichtsniveau: het gaat om miljarden euro's aan impliciete subsidies van verhuurder naar huurder met als gevolg een gekelderde animo in zowel commerciële als sociale sector om in nieuwe huurwoningen te investeren.

De VROM-Raad (2007) en de SER-CSED (2010) hebben – ieder op hun eigen manier – de contouren geschetst van een integrale hervorming van het nationale woningmarktbeleid. In beide commissies zaten leden met een zeer uiteenlopende politieke achtergrond. Alleen al op basis van gezond verstand werden zij het eens over de volgende hervormingslijnen:

- Het rijksbeleid moet zoveel mogelijk eigendomsneutraal zijn. Huurders en bewoner-eigenaren moeten door de overheid zoveel mogelijk identiek worden behandeld.
- Ook op de woningmarkt dient consumentensoevereiniteit het uitgangspunt te zijn. Bewoners en woningzoekenden dienen hun keuze te maken, bijvoorbeeld voor een huur- of koophuis. Hun voorkeur kan heel goed variëren al naar gelang de fase in de huishoudencyclus. Overheden moeten geen voorkeur opdringen voor kopen of huren.
- Overheidsbeleid moet niet het maken van schulden stimuleren, maar juist het sparen en het reduceren van risico's. Interessant is het idee om de bijdrage die het eigenwoningbezit kan leveren aan de opbouw van pensioenen, nader te onderzoeken. Vooral zzp-ers en andere flexwerkers kunnen baat hebben bij een sterkere *asset based welfare state*.
- In eerste instantie dient op zowel de huur- als de koopmarkt de vrije marktprijs te gelden, hooguit gecorrigeerd voor het pareren van te kwantificeren externe effecten. Dat laatste kan bijvoorbeeld gebeuren via locatiegebonden subsidies. Deze vrije marktprijs stimuleert vastgoedinvesteerders om te investeren in de nieuwbouw van huur- en koopwoningen en vergemakkelijkt de overgang van huren naar kopen vice versa. De overdrachtsbelasting wordt afgeschaft, evenals

algemene objectsubsidies (direct en indirect) en de specifieke fiscale steun voor koopwoningen. Woningen verhuizen naar box 3, de vermogensbox, voor de inkomstenbelasting: woningen worden fiscaal niet anders behandeld dan andere vermogensbestanddelen. Essentieel is wel dat jaarlijkse huuraanpassingen voor bewoonde woningen gereguleerd blijven, zodat het uitroken van huurders wordt voorkomen. In de eigenwoningsector zullen de financiële risico's hoger blijven dan in de huursector. Dat kan een goede aanleiding zijn om de rijksachtervang voor de Nationale Hypotheek Garantie te continueren. De NHG reduceert de risico's van de bonafide bewoner-eigenaar die op een verantwoorde wijze een hypotheek heeft afgesloten, aanzienlijk.

Dit type aanbevelingen kunnen, gezien het huidige beleid, revolutionair worden genoemd, maar zijn niet specifiek sociaaldemocratisch.

Essentieel is dat twee instrumenten worden gekoesterd die sociaaldemocraten na aan het hart zullen liggen: een inkomensgebonden woontoeslag die voor zowel huurders als bewoner-eigenaar een basale betaalbaarheid moet garanderen, en het handhaven van woningcorporaties als instellingen, toegelaten op basis van de Woningwet.

De *woontoeslag* is nodig als eigendomsneutraal instrument om ook aan de onderkant van de woningmarkt de betaalbaarheid veilig te stellen en dus in de woningbehoefte te voorzien van huishoudens met een laag inkomen. De woontoeslag dient een zeker woonrecht te weerspiegelen, waarbij de hoogte allereerst afhankelijk is van het inkomen. Of er ook een relatie moet zijn met de huurhoogte, zoals nu voor de huurtoeslag geldt (binnen bepaalde grenzen: hoe hoger de huur, des te hoger de huurtoeslag), valt te bezien. Een belangrijk aandachtspunt is het beteugelen van de armoedeval. Dit laatste is gemakkelijker gezegd dan gedaan.

Woningcorporaties zijn ook in de toekomst onmisbaar, omdat juist op een voorraadmarkt als de woningmarkt woningmarktpartijen moeten opereren die zich niet of nauwelijks bezondigen aan risicoselectie. Een

echte commerciële verhuurder zal altijd voorrang geven aan doelgroepen die weinig risico opleveren: bovenmodaal inkomen, een of twee banen, onberispelijk woongedrag. Een kleine minderheid van commerciële verhuurders is niet risicomijdend, verhuurt juist aan riskante groepen, zoals Poolse en Bulgaarse gastarbeiders of illegalen. Zij verhuren soms woonruimte per matras en rekenen met kolossale risicopremies.

Ouderwetse vormen van uitbuiting komen nog steeds voor in bepaalde stadswijken. Er is daarnaast een categorie verhuurders en ontwikkelaars nodig die voorrang geven aan een doelgroep met bescheiden inkomens, die zonder hulp geen zelfstandige woonruimte zouden verwerven.

Ook die doelgroep verdient een goede woonkwaliteit, een behoorlijke woningdifferentiatie, aantrekkelijke woonlocaties en een toereikende keuzevrijheid zonder jarenlange wachttijden.

Meeste corporaties hebben goed werk verricht

Er zijn ook op een vrije markt woningvoorzieners nodig die bereid zijn te investeren in probleebuurt en te herstructureren krimpgebieden. En woningvoorzieners zijn nodig om ook in economisch ongunstige tijden in woningen te investeren. Zulke initiatieven zijn van echte commerciële verhuurders niet of nauwelijks te verwachten. De sociale huursector is ook (en misschien wel juist) nodig in een marktgeoriënteerde omgeving en dient stigma en sociale segregatie te voorkomen.

Daarvoor is de Woningwet nodig, het fenomeen ‘toegelaten instelling’, een toezichthouder in de vorm van een Woonautoriteit, maar ook een ondernemende cultuur die voorrang geeft aan de doelgroep van huishoudens met een relatief zwakke positie. Hoewel er de laatste jaren veel kritiek is op het beleid van sommige corporaties, hebben verreweg de meeste woningcorporaties een uitstekend *track record*, als het gaat om het huisvesten en emanciperen van de doelgroep met bescheiden inkomens. Daarom verdienen zij de steun van sociaaldemocraten

De functie van sociaal huisvester moet in de genen van bestuurders

en medewerkers zitten. Het moet geen kwestie van charitatieve instellingen worden maar een professionele, ondernemende, geïntegreerde bedrijfscultuur, waarin het intern toezicht op orde is en waarin stigma en ruimtelijke segregatie zoveel mogelijk worden vermeden. Dit laatste vergt een marktaandeel van tenminste 25 procent. Het marktaandeel van woningcorporaties is sinds 1990 gedaald van 42 procent naar 32 procent. Daarmee zijn we nog steeds Europees kampioen, maar deze daling kan niet eindeloos doorzetten. De corporatiesector is nu verwoed op zoek naar een nieuw verdienmodel. Volgens het huidige verdienmodel kan de corporatiesector alleen maar krimpen: in nieuwbouw investeren door grootscheeps te verkopen. Alleen al de noodzaak om een gezond verdienmodel toe te passen zonder een nieuwe objectsubsidielawine van het Rijk indiceert het eerdergenoemde marktgerichte huurbeleid. Het is niet overdreven te stellen dat een marktgericht huurbeleid een noodzakelijke voorwaarde is om een bloeiende, goed functionerende sociale huursector op de been te krijgen.

Woningcorporaties hoeven niet letterlijk iedereen te huisvesten. Zij zijn niet de vuilnisbak op de woningmarkt. Als bepaalde mensen de burens en verdere omgeving voortdurend overlast bezorgen, in de buurt crimineel gedrag vertonen en de buurt soms zelfs terroriseren, vervalt de reguliere huisvestingsplicht van corporaties. Als bewoners de huur stelsmatig niet betalen, is de limiet van de reguliere corporatietaak bereikt.

Voor deze probleemgroepen, die er altijd waren en er altijd zullen blijven, zullen steeds specifieke oplossingen moeten worden gezocht, die een nauwe samenwerking vereisen tussen gemeente, woningcorporatie, zorg- en hulpinstellingen. Het gaat hier om een relatief kleine, maar zeer moeilijk te bemiddelen doelgroep waarin aanvullende publieke middelen moeten worden geïnvesteerd, omdat we niemand willen afschrijven. Tegelijkertijd moet het reguliere woonklimaat tegen dergelijke probleemgroepen worden beschermd.

Voor de sociaaldemocratie gelden er in het woonbeleid, al met al,

dus drie speerpunten: de woontoeslag om betaalbaarheid en keuzevrijheid veilig te stellen, de woningcorporatie als toegelaten instelling om negatieve risico-selectie tegen te gaan en specifieke hulp en zorgarrangementen voor evidente probleemgroepen. Elk van deze speerpunten is de uitdrukking van de typisch sociaaldemocratische opgave om op vitale punten zwakkeren te steunen. Dat moet altijd passen in een democratische samenleving. In coalitieland is dus de steun van anderen onontbeerlijk. Progressieve liberalen en verstandige confessionelen zullen de onmisbaarheid van deze drie instrumenten van harte onderschrijven. Ook voor het toekomstig volkshuisvestingsbeleid is een breed politiek en maatschappelijk draagvlak van cruciaal belang.

Literatuur

SER-Commissie van Sociaal-Economische Deskundigen (SER-CSED), 2010, *Naar een integrale hervorming van de woningmarkt*, Den Haag (SER).
VROMRaad, 2007, *Tijd voor keuzes*, Den Haag (VROMRaad).

In de twintigste eeuw heeft de PvdA, en de sociaaldemocratie, belangrijke bijdragen geleverd aan de politieke discussie en aan de wet- en regelgeving in dit land. In het eerste decennium van deze eeuw is het, om het eufemistisch uit te drukken, niet meer wat het is geweest. Toch zijn solidariteit, delen van kennis en macht en emancipatie nu net zo belangrijk als toen de begrippen hoog in het PvdA-vaandel werden gehesen. Maar bij de vertaling van die abstracties in het dagelijks handelen, lijken sociaaldemocraten de weg kwijt. Een kleine routeplanner.

De hang naar het grote verhaal

Jos Kuijs, Marcel van Dam, Peter Castenmiller, Jos Bolte

In de twintigste eeuw heeft de sociaaldemocratie, met voormannen als Troelstra, Drees en Den Uyl, onmiskenbaar grote successen geboekt.

De specifieke keuzen, wetten en instrumenten waar de partij zich sterk voor heeft gemaakt waren toentertijd nuttig, nodig en juist. Wie zich nu oriënteert op de actuele discussie over de kracht en zwakte van de sociaaldemocratie, bespeurt een hang naar het grote verhaal, naar de glorie van het verleden en naar de wervende en inspirerende kracht van de vroegere voormannen van de sociaaldemocratie. Zo stelt bijvoorbeeld Mark Elchardus in zijn recente Den Uyllezing: 'Het is aan de sociaaldemocratie om het vrijheidsideaal te vernieuwen. Niet het individuele streven naar autonomie moet ons daarbij voor ogen staan, wel het collectieve streven naar controle over de krachten die het denken, het voelen en het handelen en daarmee de welvaart en het welzijn van de mensen beïnvloeden. Het democratisch verwerven van collectieve controle over hoe onderwijs, massamedia, het kapitalisme van de begeerte en therapie ons denken, voelen en doen beïnvloeden, dat is de nieuwe emancipatiestrijd. Het samen verwerven van die positieve vrijheid is altijd het grote project van links geweest.'

'Het grote verhaal', 'het grote project', het lijken bezweringsformules

om de oude tijden te doen herleven. Maar de twintigste eeuw is voorbij, de maatschappelijke situaties en uitdagingen zijn veranderd. Weliswaar zijn de sociaaldemocratische principes niet veranderd, maar wel de maatschappij waarin ze inhoud en betekenis moeten worden gegeven. Nieuwe uitdagingen, getoetst aan standvastige principes, vragen om nieuwe antwoorden.

In deze bundel zijn auteurs aan het woord die zowel goed bekend zijn met de dagelijkse praktijk als met het sociaaldemocratische gedachtegoed. Juist deze auteurs laten zien hoe lastig het is om de relatie te leggen tussen enerzijds algemene principes als (internationale) solidariteit en delen van inkomen, kennis en macht en anderzijds de vraagstukken van alle dag.

Meurs noemt dit ‘het ontbrekende tussengebied’, waardoor de PvdA uiteindelijk geen aansprekend verhaal heeft. Leijnse ziet dit gebrek als de oorzaak dat belangrijke maatschappelijke kwesties zijn ‘verrommeld’. Zolang dat tussengebied leeg blijft, loopt de sociaaldemocratie elke keer het risico dat een actuele kwestie op een onhandige manier wordt opgepakt. De discussie over de invulling van het tussengebied is essentieel om te bepalen welke betekenis onze principes hebben bij de vraag van vandaag. Dat is de discussie die we met deze bundel willen agenderen en aanjagen.

Bij een aantal, bijna willekeurig gekozen, actuele maatschappelijke problemen kunnen wij moeiteloos beargumenteren waarom in nieuwe verhoudingen de zo vertrouwde antwoorden van onze partij ons niet overtuigen, en met ons vele andere kiezers. Een heel toegankelijk voorbeeld zijn bonussen, waarbij de PvdA wel meedoet met de verontwaardiging erover, maar niet de relatie legt met het vraagstuk van inkomensongelijkheid. Morele verontwaardiging over hoge bonussen is niet moeilijk.

Een verhaal over moderne arbeidsverhoudingen en de daarbij pas-

sende reële beloningen voor zowel leidinggevendenden als werknemers, dat is lastiger, maar ons inziens belangrijker. Ook de maatschappelijke verhoudingen waarin toenemende ongelijkheid de samenhang onder druk zet, moet daarin een plaats hebben.

Een ander voorbeeld is de houding van sociaaldemocraten ten opzichte van veiligheid of beter gezegd criminaliteit. Vanuit het verleden werd de sterke arm vooral gezien als een versterkte arm van de heersende klasse. Sociaaldemocraten stonden daar bijna van nature kritisch tegenover. De beste manier om de criminaliteit op te lossen, was het lezen van een andere ochtendkrant. Die situatie is gelukkig niet meer aan de orde. Ook sociaaldemocraten kregen in de gaten dat een groep waar ze eveneens voor probeerden op te komen, mensen in achterstandswijken, het grootste slachtoffer van criminaliteit waren (en zijn). Maar zoals wel vaker slaat de pendule nu weer helemaal door naar de andere kant. Overal cameratoezicht in binnensteden van de stad wordt normaal gevonden. Re-integratie lijkt een besmet woord geworden en meer dan drie jongens bij elkaar is doodeng. De PvdA laat zich meenemen in dit denken en sluit soms wel erg gemakkelijk aan bij partijen die 'zero-tolerance' als heilige graal koesteren. Als echter het onderscheid met dergelijke crime-fight-partijen verdwijnt, is het niet vreemd als een deel van het electoraat dan maar voor *the real thing* kiest. De uitdaging is weer boven het incidentalisme uit te stijgen en de invloed van de sociale context in het debat weer een plaats te geven. Ongelijkheid, gebrek aan kansen, achterstelling zijn natuurlijk geen redenen voor automatische vrijpraak, maar beïnvloeden wel degelijk (crimineel) gedrag.

Bovendien betekent eenzijdige aandacht voor straatcriminaliteit of wat daar voor door gaat, minder aandacht voor bijvoorbeeld vermogens- of milieucriminaliteit. De oude wijsheid over kleine en grote stelen moet weer worden benadrukt en dat is juist het domein waarop sociaaldemocraten het verschil kunnen maken.

Vanuit de traditionele ambitie om de zwakkeren in de samenleving te ondersteunen en te emanciperen heeft de PvdA bijgedragen aan een systeem van sociale voorzieningen. De vraag of dit systeem nog wel aansluit bij de huidige wensen en noden wordt te weinig gesteld. In plaats daarvan neigen we naar steeds meer verfijningen en verbijzonderingen, waardoor het systeem als zodanig eerder een probleem dan een bijdrage aan een oplossing wordt. Door de complexiteit draagt het systeem amper meer bij aan het weer kansen bieden aan mensen om zelf aan de slag te gaan.

Daarbij komt dat de groep zelfstandigen (noch werknemer, noch werkgever) snel groeit en inmiddels zo omvangrijk is dat fundamentele uitgangspunten van het systeem als solidariteit en waarborg eroderen. Terug naar de tekentafel, een analyse van welk vangnet of trampoline voor wie nodig is en van daaruit een herontwerp van een uitvoerbaar en flexibel systeem zijn onvermijdelijk. Dat daagt de PvdA uit tot het doordenken van begrippen als gelijkheid, kansen, vrijheid en rechtvaardigheid op dit terrein.

Weer een ander voorbeeld zijn woningcorporaties. Deze hebben grote betekenis voor de fatsoenlijke huisvesting van grote aantallen mensen die het anders niet hadden gered op een woningmarkt, waar marktwerking eigenlijk altijd heeft ontbroken. De vraag is vervolgens of die corporaties ook in de toekomst noodzakelijk zijn voor fatsoenlijke huisvesting.

Mogelijk zijn andere instrumenten, regelgeving of arrangementen een zeker zo goede manier om te realiseren dat ook mensen met beperkte middelen fatsoenlijk kunnen wonen. Zou bijvoorbeeld de handhaving van de hypotheekrenteaftrek voor lagere inkomens een goed instrument kunnen zijn om die mensen aan woonruimte te helpen? Ideologisch en volautomatisch roepen dat die aftrek zo snel mogelijk helemaal moet verdwijnen, ontnemt het zicht op mogelijkheden om het instrument juist te benutten voor zaken die wij belangrijk vinden. Niet de renteaftrek is het centrale vraagstuk, maar huisvesting.

In het openbaar vervoer, het laatste voorbeeld, heeft de PvdA zich recent achter de vakbonden opgesteld in hun verzet tegen de voorgeno-

men bezuinigingen op het openbaar vervoer. Immers, zo staat op de website, de partij vindt openbaar vervoer van groot belang voor de bereikbaarheid van steden, wijken en dorpen. Dat is een valide argument.

Tegelijkertijd moeten we ons realiseren dat we in een tijd leven waarin vrijwel iedereen wel over een vorm van vervoer beschikt die voor grotere afstanden geschikt is. Bovendien bieden sociale netwerken en andere vormen van contact via Internet in een aantal gevallen alternatieven voor de noodzaak tot verplaatsingen. In een dergelijke situatie zou het toch niet raar zijn als ook het opheffen van onrendabele verbindingen bespreekbaar is. Waarom zou je gemeenschapsgeld besteden aan het vrijwel leeg van A naar B laten rijden, als de bus in kwestie op die tocht bovendien ook nog eensodeloos diesel omzet in CO₂ en fijnstof. In elk geval zou over alternatieven voor niet-rendabele openbaar vervoersverbindingen moeten worden nagedacht.

Maatschappelijke problemen als startpunt

Met de voorbeelden benadrukken wij dat sociaaldemocraten het lef moeten hebben om verouderde opvattingen los te laten en onbevangen naar de huidige maatschappelijke problemen en uitdagingen te kijken. Deze problemen en uitdagingen beoordeel je dan in het licht van principes die ten diepste sociaal-democratisch zijn. Want onze uitgangspunten moeten herkenbaar en geloofwaardig zijn: ‘authentieke sociaaldemocratie hoort zich te richten op het bestrijden van sociale onrechtvaardigheid’ zoals in één van de bijdragen staat. Belangrijk is vervolgens de vertaalslag naar concrete oplossingen en instrumenten.

Niet het grote verhaal, niet de reflex naar vertrouwde standpunten, maar bereidheid om goed kennis te nemen van de veranderde maatschappelijke omstandigheden, de bereidheid om vertrouwde, maar wellicht versleten antwoorden los te laten, en op zoek te gaan naar nieuwe standpunten, dat is wat ons inziens nodig is. Inderdaad, ‘Sterft gij oude vormen en gedachten ...’

Waarmee overigens niet gezegd is dat die vertaling van ‘het grote ver-

haal' zonder slag of stoot kan gebeuren. Sociale rechtvaardigheid en lotsverbetering stoppen bijvoorbeeld niet bij de landsgrenzen, reden waarom de partij van oudsher sterk internationaal was georiënteerd.

Dat past bovendien ook bij een land, waarvan de economische en politieke ontwikkelingen sterk worden beïnvloed door wat er in Europees en mondiaal verband gebeurt. Niet alle oude gedachten hoeven over boord en de pleidooien in deze bundel om weer meer en overtuigender te kiezen voor het internationale perspectief getuigen daarvan. Tegelijk denken sommigen in de partij dat het meesurfen op de 'we want our money back'-benadering een invulling van meer sociale rechtvaardigheid is.

Op één van die principiële punten willen we hier nog wijzen: de spanning en tegelijk noodzakelijke verbondenheid tussen gelijkheid en vrijheid. Zowel in sociaaldemocratische kring als daarbuiten moet geregeld worden herhaald dat vrijheid niet zonder gelijkheid kan en dat gelijkheid betekenisloos is zonder vrijheid. Te gemakkelijk hebben sociaaldemocraten zich de laatste jaren laten wegzetten als gelijkheids-fetisjisten en hebben ze geen weerwoord gehad tegen het recht-van-de-sterkste-vrijheidsdenken dat nu opgang doet. Dat maakt het aanpakken van maatschappelijke vraagstukken niet simpeler, maar eenvoudige oplossingen zijn zelden voorhanden. Wel hyperbolische simplificaties waarbij de vrijheid van velen ondergeschikt wordt gemaakt aan de vrijheid van enkelen. Of waarbij de beperking van enkelen reden is om mogelijkheden aan iedereen te ontfemen.

Het debat is net begonnen

Is onze onrust weggenomen? Die vraag stelden we in het voorwoord. Nee, dat niet. De bijdragen in deze bundel benadrukken de urgente uitdaging die aan de sociaaldemocratie wordt gesteld. In enkele bijdragen wordt een begin gemaakt met het formuleren van concrete aanbevelingen die in ieder geval hoopvol stemmen. Maar de discussie is nog lang niet klaar. Eigenlijk begint die pas.

Over de auteurs

Jos Bolte is wethouder in de gemeente Rijswijk. In de periode 2001 tot en met 2009 was hij actief in de redactie van Proeflokaal.

Peter Castenmiller is werkzaam bij Zenc, adviesbureau voor innovaties bij de overheid. Tevens is hij lector 'Bestuurskracht en Innovatie' aan Fontys Bestuursacademie. In de periode 2001 tot en met 2008 was hij lid van de redactie van Proeflokaal.

Marcel van Dam maakte in de periode 2001 tot en met 2009 deel uit van de redactie van Proeflokaal. Hij is werkzaam als zelfstandig adviseur complexe besluitvorming voor gemeenten en provincies.

Jean Eigeman is sinds 2003 lid van de PvdA-fractie in de Eerste Kamer. Eerder was hij wethouder van Culemborg. Hij is tevens zelfstandig ondernemer.

Ben Fruytier is Universitair Hoofddocent bij de Faculteit Managementwetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen en Lector Organisatieconfiguraties en Arbeidsrelaties bij het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht.

Jos Kuijs was in de periode 2000 tot en met 2010 als stafmedewerker verbonden aan het Centrum voor Lokaal Bestuur van de PvdA. In die periode was hij eindredacteur van Proeflokaal. Vanaf 2010 is hij werkzaam als zelfstandig adviseur complexe besluitvorming voor gemeenten en provincies. Daarnaast is hij werkzaam als journalist.

Frans Leijnse is sinds 2003 lid van de PvdA-fractie in de Eerste Kamer. Hij is lector kenniscirculatie aan de Hogeschool van Utrecht en hoogleraar aan de Open Universiteit in Heerlen. Hij was Tweede Kamerlid en lid van de gemeenteraad van Leiderdorp.

Pauline Meurs is sinds 2007 lid van de PvdA-fractie in de Eerste Kamer. Zij is hoogleraar Bestuur van de gezondheidszorg aan de Erasmus Universiteit en voorzitter van ZonMw de Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie. Tot 1 januari 2008 was zij lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Han Noten is sinds 2003 lid en fractievoorzitter van de PvdA-fractie in de Eerste Kamer. Vanaf februari 2011 is hij burgemeester van de gemeente Dalfsen. Hij was vakbondsbestuurder bij de FNV en directeur personeel bij de Nederlandse Spoorwegen.

Hugo Priemus is stedenbouwkundige, sinds 2007 emeritus hoogleraar Systeeminnovatie Ruimtelijke Ontwikkeling en van 2003 tot 2007 decaan van de faculteit Techniek, Bestuur en Management van de TU Delft.

Willem Witteveen was in de periode 1999 tot 2007 lid van de Eerste Kamer. Witteveen is sinds 1990 hoogleraar encyclopedie van de rechtswetenschap aan de Universiteit van Tilburg.